

Michał Jarnot

 <https://orcid.org/0000-0002-4394-4816>

 m.jarnot@katowice.ap.gov.pl

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W KATOWICACH, ODDZIAŁ W BIELSKU-BIAŁEJ

AKCJA REJESTRACJI SZKÓD WOJENNYCH W LATACH 40. XX WIEKU NA PRZYKŁADZIE POWIATU BIALSKIEGO

 <https://doi.org/10.15633/9788383700984.05>

Straty poniesione przez państwo polskie w związku z działaniami wojennymi oraz niemiecką okupacją w latach 1939–1945 mogą być rozpatrywane i analizowane na wiele sposobów – w sposób ogólny jako całość (w rozumieniu Polski jako całości) lub w sposób indywidualny jako szkody wyrządzone konkretnym osobom i pomniejszym instytucjom. Ogólne podejście do tego tematu jest konieczne, aby uświadomić skalę strat, które poniosła Polska z winy niemieckiego państwa. Trzeba bowiem pamiętać, że zakończenie wojny w 1945 roku nie oznaczało zakończenia wszystkich problemów ludności terenów wyzwolonych spod niemieckiej okupacji. Do głosu dochodziły niedobory praktycznie na wszystkich polach – politycznych, społecznych, socjalnych, zawodowych, mieszkaniowych, żywieniowych itd. Niech jako przykład posłużą słowa umieszczone w sprawozdaniu z lustracji niektórych powiatów województwa krakowskiego i rzeszowskiego, która została przeprowadzona przez wicepremiera Rządu Tymczasowego – Stanisława Janusza – w maju 1945 roku: „Ludność zniszczonych terenów mieszka w bunkrach,

prymitywnych szałasach, piwnicach, niczym stado jaskiniowców, w łachmanach, brudzie, słowem w warunkach zupełnie nieodpowiadających godności człowieka”¹.

Jednostkowe rozpatrywanie problemu strat wojennych można uchwycić za pomocą indywidualnych kwestionariuszy szkód wojennych, które były wypełniane przede wszystkim w 1945 roku. Ich sporządzanie zostało zainicjowane większą akcją rejestracyjną, rozpoczętą jeszcze 1944 roku przez komunistyczne władze Polski, a zakończoną ostatecznie w 1949 roku. Prowadzenie akcji rejestracyjnej szkód wojennych na najniższym poziomie administracji można prześledzić na przykładzie powiatu bialskiego, który był położony w zachodniej części województwa krakowskiego².

W niniejszym artykule nie tyle istotne będzie przyjrzenie się poszczególnym kwestionariuszom i zbadanie ich zawartości, co prześledzenie, w jaki sposób akcja była prowadzona na poziomie władz powiatowych – w tym przypadku Starostwa Powiatowego w Białej Krakowskiej. Jedną sprawą jest zainicjowanie szacowania szkód wojennych przez władze centralne – innym aspektem jest zaś realizacja tej akcji przez władze niższego rzędu – wojewódzkiego, powiatowego, a także miejskiego i gminnego. Zbadanie tego aspektu pozwala zaobserwować różnice pomiędzy oczekiwaniami inicjatorów akcji a możliwościami jej realizatorów. Ponieważ, jak zostanie poniżej wykazane, termin zakończenia akcji z różnych względów był kilkakrotnie przekładany, a samo podsumowanie uzyskanych wartości – choćby na poziomie powiatu – zajmowało o wiele więcej czasu niż początkowo sądzono.

Główną podstawą źródłową dla niniejszego artykułu są akta zgromadzone w Archiwum Państwowym w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej,

- 1 Archiwum Narodowe w Krakowie, zespół nr 29/691 Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 313, s. 5.
- 2 Dawny powiat bialski już dzisiaj nie istnieje. Swoją działalność zakończył w 1950 roku przy okazji reformy administracyjnej w Polsce. Jego teren został podzielony pomiędzy powiat bielski oraz nowoutworzony powiat oświęcimski.

zespół nr 13/467 Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej³. W zespole tym znajduje się nie tylko bogaty zbiór samych indywidualnych kwestionariuszy szkód wojennych, ale przede wszystkim – co ma większe znaczenie dla tematu niniejszej pracy – materiały dotyczące przepisów i wytycznych, a także samej realizacji akcji rejestracyjnej w postaci np. korespondencji czy sprawozdań w różnej formie. W niektórych przypadkach – dla uzupełnienia informacji – posługiwano się analogicznymi materiałami wytworzonymi przez Starostwa w Wadowicach⁴, Żywcu⁵ lub Bielsku⁶. Korzystano również z akt wytworzonych przez niektóre zarządy gminne i miejskie, jeżeli pozwalał na to zachowany materiał. Były to m.in. Zarząd Miejski w Białej Krakowskiej⁷, Zarząd Gminy w Brzeszczach⁸ oraz Zarząd Gminy w Bestwinie⁹.

Autor sięgnął również do zasobu Archiwum Narodowego w Krakowie, gdzie przechowywany jest zespół nr 13/691 Urząd Wojewódzki Krakowski¹⁰. W zespole tym znajdują się akta Inspektoratu Szkód Wojennych, który działał w ramach urzędu. Zgromadzone w tej części zespołu dokumenty nie stanowiły jednej z głównych podstaw źródłowych niniejszego tekstu – ze względu na częste dublowanie się informacji dostępnych w Archiwum Państwowym w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej. Pozwalały jednak w istotny sposób uchwycić kontekst stosowanych rozwiązań przy przeprowadzaniu akcji rejestracyjnej, zrozumieć

3 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, zespół nr 13/467, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej.

4 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, zespół nr 13/364, Starostwo Powiatowe w Wadowicach.

5 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, zespół nr 13/899, Starostwo Powiatowe w Żywcu.

6 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, zespół nr 13/5, Starostwo Powiatowe w Bielsku.

7 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, zespół nr 13/11, Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Białej Krakowskiej.

8 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, zespół nr 13/394, Akta gminy Brzeszcze.

9 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, zespół nr 13/15, Akta gminy Bestwina.

10 Archiwum Narodowe w Krakowie, Urząd Wojewódzki Krakowski.

pewne nieścisłości, a także uzupełnić w istotny sposób to, co udało się wynioskować z akt bialskiego starostwa.

Struktura pracy przedstawia się następująco: w pierwszej części ujęte zostały zagadnienia dotyczące powołania do życia centralnego urzędu zajmującego się szacowaniem szkód wojennych – tj. Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów, oraz zagadnienia związane z przeprowadzeniem akcji rejestracyjnej w skali ogólnej. Następnie skupiono się na powiecie bialskim i rejestracji szkód wojennych, która była prowadzona przez Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej. Ta część pracy odpowiedziała na pytania, w jaki sposób były realizowane wytyczne przekazywane za pośrednictwem Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego, jakie pojawiały się problemy oraz w jaki sposób sobie z nimi radzono. Omówiona została również zmienna intensywność akcji rejestracyjnej na terenie powiatu, uwidoczniła m.in. w periodycznych sprawozdaniach. Podsumowano również w formie liczbowej jej wyniki. Nieco więcej uwagi poświęcono kwestii rejestracji szkód wojennych poniesionych przez ludność żydowską, ze względu na swoją specyfikę, wynikającą z częściowo zrealizowanych niemieckich planów eksterminacji tejże ludności. Pokróćce omówiono również „akcje rejestracyjne szkód wojennych” prowadzone nie przez Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów, ale inne resorty ministerialne, np. Ministerstwo Odbudowy. Na koniec omówiono społeczne oddziaływanie akcji rejestracyjnej – a więc w jaki sposób akcja ta była postrzegana przez ludzi. Zagadnienie to praktycznie rzecz biorąc zostało tylko zasygnalizowane i omówione w sposób skrótowy, na wybranych przykładach.

BIURO ODSZKODOWAŃ WOJENNYCH PRZY PREZYDIUM RADY MINISTRÓW

Organem administracji państwowej, który miał zajmować się oszacowaniem szkód wojennych poniesionych przez Polskę, był Resort Odszkodowań Wojennych. Organ ten powstał jako jeden z kilkunastu resortów działających w ramach Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego,

powołanego do życia ustawą Krajowej Rady Narodowej z 21 lipca 1944 roku¹¹. Dekret Komitetu z 27 września 1944 roku wprowadził następujący zakres działania resortu: „(1) ustalenie i oszacowanie szkód wojennych, jakie poniosły: Państwo, samorządy, osoby fizyczne i prawne w dziedzinie dóbr materialnych i kulturalnych wskutek obecnej wojny i barbarzyńskich zbrodni niemiecko-faszystowskich, (2) udział w akcjach zmierzających do uzyskania odszkodowań wojennych od Niemców i ich sprzymierzeńców, (3) udział w międzynarodowych akcjach i organizacjach odbudowy i pomocy związanych ze sprawą szkód wojennych”¹². Resort ten został 6 stycznia 1945 roku przekształcony w Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów. Pracami resortu, a później biura kierował Emil Sommerstein, a po jego wyjeździe do USA – Jerzy Ociecki¹³.

Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów zostało zlikwidowane uchwałą Rady Ministrów z 9 stycznia 1947 roku. Uchwała ta wyznaczyła dzień zaprzestania działalności na 1 kwietnia 1947 roku. Obowiązki biura w zakresie opracowania zagadnień strat i odszkodowań wojennych zostały przejęte przez Centralny Urząd Planowania – Departament Międzynarodowych Spraw Gospodarczych. Kwestie związane ze stratami osób prywatnych oraz formami pomocy dla poszkodowanych zostały przejęte przez Ministerstwo Administracji Publicznej¹⁴.

11 Dziennik Ustaw z 1944 roku, nr 1, poz. 1.

12 Dziennik Ustaw z 1944 roku, nr 66, poz. 30, art. 1.

13 A. Eberhardt, M. Gniazdowski, T. Jaskułowski, M. Krzysztofowicz, *Szkody wyrządzone Polsce podczas II wojny światowej przez agresora niemieckiego. Historia dociekań i szacunków*, [w:] *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. 1: *Studia*, red. W. M. Góralski, Warszawa 2004, s. 19.

14 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 235. Dla województwa szczecińskiego, wrocławskiego oraz olsztyńskiego sprawami tymi zajmowało się Ministerstwo Ziem Odzyskanych Departament Administracji Publicznej.

REJESTRACJA SZKÓD WOJENNYCH

Kierownik Resortu Odszkodowań Wojennych wydał 21 września 1944 roku zarządzenie w sprawie zbadania i ustalenia szkód wojennych. Zarządzeniem tym zobowiązano do prac miejskie i gminne rady narodowe. W tym celu rady miały powołać do życia referaty dla rejestracji szkód wojennych. Rejestracja odbywała się w oparciu o opracowane przez resort kwestionariusze. Zezwolono, aby w akcji rejestracyjnej, jako komisarze spisowi, brali udział uczniowie szkół średnich (o ile mieli kwalifikacje umysłowe i mogli zagwarantować ścisłość oraz sumienność w wykonywaniu obowiązków). Wypełnione kwestionariusze, wraz z ich rejestrem, miały zostać przesłane do starostw powiatowych. Termin zakończenia pracy nad rejestracją wyznaczono na 1 maja 1945 roku¹⁵.

Na terenie województwa krakowskiego akcja rejestracji szkód wojennych została ogłoszona 15 marca 1945 roku. Wtedy to podano do wiadomości Zarządzenie Kierownika Resortu Odszkodowań Wojennych z 21 września 1944 roku. Utworzono Inspektorat Szkód Wojennych (przy Urzędzie Wojewódzkim Krakowskim), polecono również, aby przy każdym starostwie oraz radzie narodowej (miejskiej i gminnej) utworzono referaty szkód wojennych. Wojewoda krakowski wydał specjalne obwieszczenie, noszące datę 15 marca 1945 roku, które – w formie afiszy – przekazywało najważniejsze informacje zawarte w zarządzeniu z września 1944 roku¹⁶.

15 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Żywcu, sygn. 10, s. 9–10.

16 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, zespół nr 13/490 Zbiór materiałów ulotnych Archiwum Państwowego w Katowicach Oddziału w Bielsku-Białej, sygn. 1/1484. Wkrótce (28 marca 1945 roku) Inspektorat Odszkodowań Wojennych wysłał do podległych jednostek (starostw) pismo przekazujące kolejne informacje dotyczące rejestracji szkód wojennych. W piśmie tym była mowa o zapotrzebowaniu na druki kwestionariuszy rejestracyjnych czy też preliminowanie kosztów podróży służbowych, związanych z kontrolą zarządów gminnych i miejskich w zakresie prawidłowego prowadzenia rejestracji szkód wojennych (Archiwum

Zakończenie prac rejestracyjnych w wyznaczonym terminie do 1 maja 1945 roku nie było realne. W związku z wyzwaniem terenów województwa krakowskiego spod okupacji niemieckiej oraz organizowaniem się władz polskich nie było możliwości, aby akcja rozpoczęła się szybciej, niż miało to faktycznie miejsce – tzn. 15 marca 1945 roku. Mimo tych przeciwności w kolejnych pismach, dotyczących rejestracji szkód wojennych, żądano dotrzymania terminu¹⁷. Praktyka pokazała, że przygotowanie się jednostek podległych – m.in. starostw – do realizacji rejestracji miała miejsce jeszcze w kwietniu. 7 kwietnia 1945 roku Urząd Wojewódzki Krakowski zwracał uwagę na niejednorodną organizację referatów szkód wojennych starostw, która stwarzała „w podziale czynności stan chaotyczny”¹⁸. Problemów nastroczało skompletowanie odpowiednich druków czy też przygotowanie kadr¹⁹.

Gdy jasnym się stało, że termin 1 maja 1945 roku nie będzie dotrzymany, Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów wydało nowe zarządzenie, które przedłużało termin do ostatniego dnia czerwca 1945 roku (zarządzenie obejmowało tereny „nowowyzwolone”). Urząd Wojewódzki Krakowski, przekazując informację 25 kwietnia 1945 roku starostwom, następująco umotywował ten fakt: „Ponieważ okazało się, że akcja ta zwłaszcza na terenach nowowyzwolonych nastrocza wiele trudności natury technicznej i z tych względów, jak również

Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Żywcu, sygn. 10, s. 21).

17 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Żywcu, sygn. 10, s. 21.

18 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Żywcu, sygn. 10, s. 37.

19 Warto zwrócić uwagę m.in. na powiat żywiecki, gdzie dopiero 24 kwietnia 1945 roku zgłaszano w Urzędzie Wojewódzkim Krakowskim zapotrzebowanie na dodatkowe druki kwestionariuszy oraz dopominano się o druki do założenia kartoteki, których w ogóle nie otrzymano. W kwestii organizacji kadr Inspektorat Szkolny w Żywcu 22 kwietnia 1945 roku zawiadamiał żywieckie starostwo o możliwości zaangażowania nauczycieli do pracy przy rejestracji. Natomiast preliminarz kosztów związanych z działaniem Referatu Szkód Wojennych Starostwo Powiatowe w Żywcu przesłało do Krakowa dopiero 15 maja 1945 roku (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Żywcu, sygn. 10, s. 23, 25, 27).

ze zbyt szybkiego pośpiechu, do rejestracji wymagającej sumiennego i starannego opracowania, wkraść się może wiele niedomagań i niedokładności”²⁰. Jednocześnie krakowski urząd wykazał się daleko idącym optymizmem, stwierdzając, że termin czerwcowy „daje dostateczną możliwość sprawnego i należytego przeprowadzenia rejestracji szkód wojennych”²¹.

Analiza spływających do Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów wyników akcji rejestracyjnej szkód wojennych wykazała wiele niedociągnięć w jej przeprowadzaniu. Stwierdzono, że stosowane kwestionariusze nie były dokładne i precyzyjne w wielu miejscach. Dawały więc zbyt dużo możliwości na stosowanie zapisów, które utrudniały ogólne („globalne”) zestawienie strat w ramach całego kraju. Dlatego też podjęto decyzję o konieczności opracowania nowych formularzy. Wymogło to także decyzję, podjętą przez Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów z początkiem maja, o czasowym wstrzymaniu akcji rejestracyjnej. W województwie krakowskim informacja ta została podana do wiadomości 6 maja 1945 roku²².

W ciągu maja 1945 roku Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów opracowało nowe formularze i stworzyło nową instrukcję. Efektem było ponowienie zarządzenia o rejestracji szkód wojennych, co miało miejsce 26 maja 1945 roku. Stwierdzono, że poprzednia akcja miała charakter orientacyjny i ogólny. Dlatego nie mogła być podstawą do sporządzenia operatu odszkodowawczego, do wyliczenia szczegółowej kwoty żądanego odszkodowania²³. Z bliżej nieokreślonych przyczyn Urząd Wojewódzki Krakowski dopiero 30 czerwca 1945 roku rozesłał do podległych sobie starostw powiatowych pismo z wytycznymi dotyczącymi prawidłowej rejestracji szkód wojennych w oparciu o nowe

20 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Żywcu, sygn. 10, s. 29.

21 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Żywcu, sygn. 10, s. 29.

22 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Żywcu, sygn. 10, s. 43.

23 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 532, s. 2.

zarządzenia Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów. Akcja rejestracyjna miała rozpocząć się natychmiast. Osoby, które już zostały zarejestrowane, musiały ponownie wypełnić kwestionariusz. Informacja o rozpoczętej akcji miała zostać podana natychmiast do publicznej wiadomości – za co odpowiedzialne były zarządy miejskie i gminne. Polecono czynić udogodnienia osobom zajmującym się gospodarstwami na wsi – ze względu na trwające prace polowe, w które zaangażowane były całe rodziny. Dużą wagę przywiązywano do prawidłowego wypełniania kwestionariuszy. Nie przewidywano odstępstw „regionalnych” – nie wolno było wprowadzać żadnych zmian. W celu sprawnego przeprowadzenia akcji miały odbyć się odprawy z burmistrzami, wójtami, sołtysami, kierownikami gminnych referatów szkód wojennych i komisarzami spisowymi (rejestratorami) odnośnie do sprawnego wypełniania formularzy. Szczególną uwagę poświęcano odpowiedniej popularyzacji akcji rejestracyjnej, m.in. w miejscowej prasie. Stwierdzono, że „rejestracja szkód wojennych jest nie tylko wykonywaniem subiektywnego prawa do odszkodowania, ale i obowiązkiem w stosunku do Państwa, albowiem od wyniku tej akcji zależy wysunięcie przez kompetentne czynniki Państwa Polskiego we właściwym czasie i na właściwej drodze roszczeń odszkodowawczych. Uchylenie się z tych czy innych powodów od zgłoszenia swoich szkód jest działaniem nie tylko na własną niekorzyść, ale i na niekorzyść Państwa”²⁴.

Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów opracowało dwa różne kwestionariusze – osobny dla miasta i osobny dla wsi²⁵. Za akcję rejestracyjną były odpowiedzialne władze miejskie i gminne. Wypełnianiem kwestionariusza zajmował się „rejestrator” w obecności zainteresowanej osoby. Gotowe kwestionariusze przesyłano do starostwa. Urzędnicy starostwa dodatkowo opracowywali tzw. kartotekę ogólną dla miast i dla wsi (w oparciu o dostarczone wzory). Jeden egzemplarz kartoteki pozostawiano w starostwie, drugi odsyłano wraz

24 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 532, s. 2–5.

25 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 532, s. 3.

z kwestionariuszem do urzędu wojewódzkiego. Do każdej przesyłki należało dołączyć sprawozdanie periodyczne. Wysyłka miała odbywać się na koniec każdego tygodnia, a nie po zakończeniu akcji rejestracyjnej w powiecie czy w danej gminie. Przy tej okazji wykazano się ograniczonym zaufaniem do poczty: „Ze względu na mniej prawidłowe funkcjonowanie poczty, pakiety z powyższą wysyłką należy doręczać Urzędowi Wojewódzkiemu możliwie w inny sposób, dający gwarancję na szybkość otrzymania przesyłki (np. użycie okazynego auta itp.)”. Następnie kwestionariusze były zwracane do starostwa, gdzie miały pozostać do czasu realizacji wypłaty odszkodowań. Kartoteka natomiast pozostawała w urzędzie wojewódzkim²⁶.

Tej akcji rejestracyjnej podlegały tylko szkody indywidualne, a więc poniesione przez osoby fizyczne i prawne. Wyłączona była rejestracja szkód państwowych (za którą odpowiadały odpowiednie ministerstwa). Natomiast rejestracją szkód samorządowych miały zająć się organy, które administrowały danym majątkiem samorządowym²⁷.

Na potrzeby rejestracji szkód wojennych Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów podało do wiadomości organów odpowiedzialnych za rejestrację definicję szkód wojennych. Definicja została ustalona we współpracy z Sądem Najwyższym. Brzmiała następująco: „W zasadzie rejestracji podlegają szkody spowodowane wskutek działań wojennych, przeprowadzonych zarówno przez wojska niemieckie, jak i wszelkie inne wojska, oraz szkody poniesione wskutek bezprawnych zarządzeń władz okupacyjnych, względnie czynów bezprawnych funkcjonariuszy i żołnierzy niemieckich, oraz innych podległych dowództwu niemieckiemu, następnie czynów bezprawnych obywateli niemieckich i przynależnych do narodu niemieckiego, oraz wszelkich innych osób, będących w służbie niemieckiej, a wreszcie szkody spowodowane wskutek faktycznej konieczności opuszczenia domu, gospodarstwa, zakładu pracy przez poszkodowanego w związku

26 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 532, s. 17–18.

27 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 532, s. 3.

z działaniami wojennymi”²⁸. W przypadku województwa krakowskiego definicja została podana do wiadomości starostwom powiatowym pismem z 7 sierpnia 1945 roku, w którym zamieszczono polecenie, aby kierować się nią przy rejestracji szkód wojennych²⁹.

Władze administracyjne, rozsyłając różnorakie zarządzenia i wytyczne, wielokrotnie podkreślały, że termin zakończenia akcji nie mógł zostać przekroczony. Wyznaczono go na 1 sierpnia 1945 roku. Wydaje się jednak, że znów nie było szansy, aby został on dotrzymany. Należy zwrócić uwagę na fakt, że Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej otrzymało pismo z Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego, zawiadamiające o rozpoczęciu akcji rejestracyjnej, 20 lipca 1945 roku³⁰. Termin ten został w późniejszym czasie przesunięty na 1 października 1945 roku. Jednak w końcu września Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów informowało władze wojewódzkie, że „z różnych przyczyn natury technicznej, oraz ze względów życiowych nie zostanie ona [rejestracja] zamknięta w ustalonym terminie”³¹. Dlatego też definitywne zakończenie akcji zostało przesunięte na 15 listopada 1945 roku. Przekazując tę informację władzom podległym, Urząd Wojewódzki Krakowski zaznaczył, że ostatecznie sprawozdania w tym zakresie należało przesłać do 10 listopada, tak, aby był czas na zebranie danych i odesłanie ich do władz wyższych przed upływem 15 listopada 1945 roku³².

W przypadku województwa krakowskiego „problemy natury technicznej”, o których jest wyżej mowa, dotyczyły przede wszystkim problemów z przydziałem papieru. Gdy akcja rejestracyjna została w lipcu

28 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 532, s. 21.

29 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 532, s. 21.

30 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 532, s. 5, 9.

31 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 532, s. 27; Archiwum Narodowe w Krakowie, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 367, s. 457.

32 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 532, s. 27.

1945 roku wznowiona, w Krakowie udało się z otrzymanego papieru uzyskać 200 000 sztuk kwestionariuszy, które rozdzielono na całe województwo. Ilość ta została dość szybko wykorzystana, akcja więc samodziennie uległa zawieszeniu. Dopiero w końcu września Urząd Wojewódzki Krakowski otrzymał od Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów przydział ponad 21 ton papieru, który przekazano do drukarni w celu przygotowania materiałów. W połowie października 1945 roku wznowiono rejestrację. W tym kontekście nie dziwi pismo z 15 października (na miesiąc przed planowanym zakończeniem akcji) wystosowane przez Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów do krakowskiego urzędu, w którym zwracano uwagę, że jak dotąd „nie nadeszło żadnego sprawozdania cyfrowego, nawet orientacyjnego, odnośnie postępu prac”³³. Współgra to z meldunkiem starosty bialskiego, stwierdzającego, że sprawozdania z wyników rejestracji szkód wojennych za sierpień i wrzesień 1945 roku były negatywne³⁴.

Zakończenie akcji rejestracyjnej 15 listopada 1945 roku również okazało się iluzoryczne. Data ta początkowo nie miała oznaczać definitywnego zakończenia rejestracji, ale zakończenie akcji prowadzonej przez jednostki administracji terytorialnej, takie jak zarządy miejskie i gminne. W późniejszym czasie rejestracja miała być prowadzona bezpośrednio przez starostwa (reprezentowane przez powiatowego referenta szkód wojennych). Należało się jednak liczyć z tym, że akcja zostanie całkowicie zamknięta w bliżej nieokreślonym terminie – o czym zawiadamiał m.in. wojewoda krakowski w styczniu 1946 roku podległe sobie jednostki³⁵.

W rzeczywistości praktyka pokazała, że kwestionariusze nadal były przyjmowane przez zarządy miast i gmin. Trwało to do 1 maja 1946 roku, kiedy ponownie zamknięto akcję rejestracyjną szkód wojennych prowadzoną przez władze samorządowe. Podobnie jak poprzednim

33 Archiwum Narodowe w Krakowie, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 367, s. 665. Zaznaczono jednocześnie, iż z pozostałych województw otrzymano „bogaty materiał”.

34 Archiwum Narodowe w Krakowie, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 368, s. 105.

35 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 532, s. 33–34.

razem – rejestracja nie została całkiem uniemożliwiona. Osoby, które chciały zarejestrować szkody wojenne po 1 maja, miały zgłosić się bezpośrednio do Referatu Szkód Wojennych Starostwa Powiatowego w Białej Krakowskiej³⁶. Zostało to faktycznie zrealizowane. W referacie 1 maja 1946 roku założono „dziennik wniosków w sprawie rejestracji szkód wojennych”, do którego były wpisywane kwestionariusze zgłaszane po tej dacie. Pierwszy wpis został dokonany 29 maja 1946 roku³⁷.

Akcja rejestracyjna miała być prowadzona w tempie niemal ekspresowym. Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów kładło nacisk na takie tempo ze względu na potrzebę przygotowania odpowiednich zestawień na planowaną konferencję pokojową czy też na potrzebę przedstawienia wyników prac różnym organom międzynarodowym, zajmującym się odszkodowaniami, które miałyby płacić pokonane Niemcy³⁸. Na Konferencji Jałtańskiej w lutym 1945 roku Niemcy zostały zobowiązane do wynagrodzenia strat, które spowodowały ich działania w toku wojny³⁹. Jak już wyżej zostało wspomniane – założenie szybkiego przeprowadzenia rejestracji nie dało się utrzymać, termin zakończenia akcji był kilkakrotnie przekładany. Opóźnienia wynikały z różnego typu błędów popełnianych przy spisywaniu szkód, przy szacowaniu ich wartości czy tworzeniu periodycznych zestawień. Jeszcze na początku 1946 roku Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej było zmuszone odsyłać kwestionariusze do zarządów miast i gmin ze względu na obliczanie wartości strat według cen powojennych, a nie z 1939 roku, jak to nie raz było wyjaśniane⁴⁰.

36 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 81.

37 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 535, s. 1–5. Do dziennika wpisano 52 wnioski. Ostatni wpłynął 10 stycznia 1949 roku.

38 A. Eberhardt, M. Gniazdowski, T. Jaskułowski, M. Krzysztofowicz, *Szkody wyrządzone Polsce...*, dz. cyt., s. 21.

39 M. Stolarczyk, *Reparacje wojenne dla Polski od Niemiec w latach 1945–2020*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2020, nr 2, s. 173.

40 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 17.

REJESTRACJA SZKÓD WOJENNYCH PROWADZONA PRZEZ STAROSTWO POWIATOWE W BIAŁEJ KRAKOWSKIEJ

Zgodnie z wytycznymi z marca 1945 roku (patrz wyżej) w strukturze organizacyjnej Starostwa Powiatowego w Białej Krakowskiej został utworzony Referat Szkód Wojennych. Wkrótce z Krakowa przysłano kolejne pismo w sprawie wewnętrznej organizacji referatów – noszące datę 7 kwietnia 1945 roku (w Referacie Ogólnym Starostwa zarejestrowane zostało 13 kwietnia). Konieczność uściślenia zasad, którymi referaty powinny się kierować, wynikała z doraźnych problemów zgłaszanych przez starostwa. Ustalono więc szczegółowy podział czynności składający się z siedmiu głównych punktów⁴¹. Początkowo ograniczono się tylko do organizacji kancelarii referatu. Nie można było przystąpić szybko do pracy ze względu na późne nadesłanie z Krakowa (z Inspektoratu Odszkodowań Wojennych) odpowiednich druków i zarządzeń. Dopiero 18 i 19 kwietnia 1945 roku przystąpiono do zainicjowania utworzenia podobnych referatów w gminach oraz miastach powiatu bialskiego. Poprzez gońców udostępnione zostały przepisy, instrukcje oraz formularze służące rejestracji szkód. Pracownik referatu zdążył jeszcze dokonać kontroli akcji spisowej w terenie, zauważając, że przy wypełnianiu

41 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 1, s. 643. Podział czynności zawierał następujące punkty: (a) sprawy ogólne; (b) rejestracja, ewidencja (karta-tekta) i statystyka szkód wojennych, (c) nadzór i kontrola nad gromadzeniem materiału statystycznego przez gminy, urzędy i instytucje publiczne; (d) współdziałanie z władzami i urzędami niezespolonymi; (e) zasięganie fachowych opinii w akcji ustalania rozmiaru szkód; (f) stawianie wniosków w porozumieniu z Referatem Ogólnym w sprawie kredytów na pokrycie kosztów związanym z rejestracją szkód; (g) sprawozdawczość. Ten zakres czynności w całości został również umieszczony w „szczegółowym podziale czynności w starostwach powiatowych i grodzkich województwa krakowskiego” z 1 kwietnia 1945 roku (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 1, s. 901).

kwestionariuszy pojawiły się „pewne nieścisłości”⁴². Stan osobowy samego referatu przy starostwie nie przedstawiał się imponująco. Początkowo tworzył go jeden pracownik (referent), który obsługiwał jeszcze Referat Samorządowy⁴³. Nie wydaje się, aby wówczas była konieczność utrzymywania większej liczby pracowników w Referacie Szkód Wojennych. W terenie akcja rejestracyjna nie zdążyła się poważnie rozwinąć, a już wkrótce – na początku maja – została wstrzymana. Jej wznowienie na terenie powiatu bialskiego faktycznie nastąpiło w lipcu 1945 roku. W czasie wstrzymania akcji referent raportował 12 czerwca, że „praca w referacie ogranicza się do prac instrukcyjnych, przygotowawczych na terenie powiatu”⁴⁴. W lipcu – a więc po wznowieniu akcji rejestracyjnej – obsadę nadal zapewniał jeden referent⁴⁵. Dopiero w kolejnych miesiącach do pracy przydzielono dodatkowego kancelistę, który jednak z końcem roku został zabrany z Referatu Szkód Wojennych⁴⁶. W początku 1946 roku w referacie planowano prace nad kontrolą kwestionariuszy rejestracyjnych oraz zakładanie kartotek. Ówczesny kierownik referatu

42 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 170, s. 51, 131.

43 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 170, s. 14. Pracownikiem tym był Tadeusz Głuch. Co ciekawe, po likwidacji Referatu Samorządowego nie zrobiono porządku z dokumentacją, która po nim pozostała. W styczniu 1946 roku dokumentacja wciąż znajdowała się w Referacie Szkód Wojennych. W wyniku wewnętrznej kontroli nakazano przekazać ją do składnicy akt (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 2, s. 201).

44 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 170, s. 36.

45 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 170, s. 205.

46 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 170, s. 228, 272. Urząd Wojewódzki Krakowski planował przyjąć po kilka osób w każdym referacie szkód wojennych przy starostwach. Wnioskowano w tej sprawie o dodatkowe koszty do Ministerstwa Administracji Publicznej, jednak bez powodzenia (Archiwum Narodowe w Krakowie, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 367, s. 681).

wnioskował o przydzielenie jednej lub dwóch „sił biurowych”⁴⁷. Prośba ta została wysłuchana – od stycznia w Referacie Szkód Wojennych oprócz „referenta głównego” pracowały dwie „kancelistki”⁴⁸. Jako ciekawostkę można przytoczyć wyniki kontroli w referacie, której dokonał wicestarosta. W zarządzeniu wewnętrznym nr 19, omawiającym jej wyniki, dość ogólnie stwierdzono, że „referent dokłada wszelkich starań w kierunku całkowitego opanowania agend tego referatu”. Zauważono jednak, że wciąż brakowało szafy, która byłaby przystosowana do systemu kartotekowego⁴⁹.

W zarządach gminnych i miejskich powiatu bialskiego organizacja sił mających służyć akcji rejestracyjnej przebiegała różnie. Pomimo wymogu, aby przy każdej jednostce samorządu terytorialnego powołać referat szkód wojennych (wymóg ten został określony choćby w obwieszczeniu wojewody krakowskiego z 15 marca 1945 roku) – nie udało się tego

47 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 170, s. 279.

48 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 171, s. 1, 15, 114. Dwie dodatkowe „kancelistki” zwolniły się z pracy na własne żądanie 15 marca 1946 roku (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 111). W kolejnych miesiącach przyznane zostały referatowi dwie osoby do pracy. Od sierpnia 1946 roku personel został ograniczony do jednego referenta głównego i jednego referenta pomocniczego. Obsada personalna referatów szkód wojennych była przedmiotem troski Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów. 12 marca 1946 roku – a więc w chwili natłoku prac – wystosowano nawet specjalne pismo: „W związku z tendencjami w niektórych Starostwach Powiatowych i Zarządach miast wydzielonych, do likwidowania obsady personalnej referatów szkód wojennych, komunikuję, że jest to stanowisko niedopuszczalne, wobec nieukończenia wszystkich zadań przez ten dział pracy. Przynajmniej dwuosobową obsadę referatów powiatowych należy utrzymać do czasu całkowitego ukończenia sprawozdań wg wzorów D i E, urządzenia kartotek i uporządkowania kwestionariuszy, zgodnie z wytycznymi Biura. Jeżeli te prace zostaną w całości wykonane, do załatwienia spraw bieżących niezbędna jest jedna osoba, obeznana dokładnie z tym działem pracy” (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 155–156).

49 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 2, s. 201.

wykonać. Organizacja polegała raczej na doraźnych rozwiązaniach powodowanych „impulsami” napływającymi ze strony władz zwierzchnich. Nie odnaleziono informacji, aby nawet w Zarządzie Miejskim w Białej Krakowskiej został odnośny referat utworzony. Szacowaniem szkód powstałych w budowlach należących do samorządów – która to akcja miała miejsce w czerwcu 1945 roku – zajmował się Wydział Sanitarny oraz Oddział Techniczny tegoż Zarządu⁵⁰. W Zarządzie Miejskim w Kętach w maju 1945 roku wyznaczono jednego pracownika, który miał przeprowadzić spis szkód⁵¹. W gminie Brzeszcze Tymczasowa Rada Narodowa 30 kwietnia 1945 roku podjęła uchwałę zobowiązującą nauczycielstwo do przeprowadzenia spisu szkód wojennych⁵². Praktyka pokazała, że w późniejszym czasie, kiedy rejestracja nabrała tempa, zajmowali się tym pracownicy zarządu gminnego⁵³. W gminie Bestwina sprawami referatu szkód wojennych zajmował się dział administracyjny. Dział ten – przy obsadzie dwóch osób – zajmował się również sprawami kasowymi, mienia, budowlanymi, poświadczeniami oraz ewidencją ruchu ludności⁵⁴. W poszczególnych gromadach rejestracją często zajmowali się sołtysi – jak miało to miejsce np. w gminie Bystra-Wilkowice. Zgłaszali oni do sekretarza gminy zapotrzebowania związane z potrzebnymi drukami na ten cel⁵⁵.

50 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Białej Krakowskiej, sygn. 89, s. 2–6.

51 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, zespół nr 13/561 Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Kętach, sygn. 11, s. 346.

52 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Akta gminy Brzeszcze, sygn. 107, s. 8.

53 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 555 – pracownicy byli podpisani jako rejestratorzy na poszczególnych kwestionariuszach.

54 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Akta gminy Bestwina, sygn. 9, s. 47. Warunki, w których przyszło pracować w Zarządzie Gminnym w Bestwinie były trudne. W październiku 1945 roku urządzenie pomieszczeń biurowych określano następująco: „brak urządzeń wewnętrznych, jak biur, szaf na akta, krzeseł, brak maszyny do pisania na szerokim wałku oraz odpowiedniego stołu do założenia kartoteki dla ewidencji kontroli ruchu ludności”.

55 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, zespół nr 13/18 Akta gminy Bystra Wilkowice, sygn. 66, s. 81, 83.

Obowiązki, które były nakładane na Referat Szkód Wojennych przy bialskim starostwie, okresowo narastały. W maju 1946 roku Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów zarządziło przeprowadzenie weryfikacji wniosków rejestracyjnych, które złożyli właściciele zakładów rzemieślniczych⁵⁶. Weryfikacją miały zająć się komisje szacunkowe powołane na szczeblu wojewódzkim i powiatowym. W skład komisji miał wchodzić „istniejący aparat administracyjny wojewódzkich inspektoratów odszkodowań i referatów starostw powiatowych”, a także przedstawiciele rzemiosła, jako „czynniki społeczny” (wyznaczeni przez rady powiatowe). W powiecie bialskim Komisja Szacunkowa ukonstytuowała się 5 czerwca 1946 roku. Oprócz kierownika Referatu Szkód Wojennych w jej skład weszli członkowie powołani przez Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Białej Krakowskiej: Jan Juraszek z Białej oraz Józef Gandor z Komorowic (oraz jako zastępcy: Franciszek Kostyński z Białej i Ferdynand Żaczek z Komorowic)⁵⁷.

Jedną z konsekwencji ogłoszenia weryfikacji było osobne opracowanie strat wojennych w zakładach rzemieślniczych. W lutym 1947 roku na polecenie Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego w bialskim starostwie przygotowano „wykaz strat wojennych zakładów rzemieślniczych”. Został on opracowany na podstawie 823 kwestionariuszy. Straty oszacowano na kwotę 3 298 031 zł. Uwzględniał 42 pozycje, którym odpowiadały różne rodzaje rzemiosła. Według wykazu największe straty poniesiono w branży stolarskiej, oszacowane na 736 391 zł (na podstawie 189 kwestionariuszy)⁵⁸. Największe straty wśród zakładów rzemieślniczych można prześledzić na podstawie tabeli zawierającej dane dotyczące 15 branż z największą sumą odszkodowania.

56 Nie była to pierwsza akcja dotyczące określenia szkód wojennych w rzemiośle. Podobną akcję na terenie województwa krakowskiego prowadziła Izba Rzemieślnicza w Krakowie w połowie 1945 roku za pośrednictwem swoich powiatowych oddziałów (Archiwum Narodowe w Krakowie, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 367, s. 129–130).

57 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 91–100.

58 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 221–227.

Tabela 1. Wykaz strat wojennych zakładów rzemieślniczych w powiecie bialskim

Branża	Suma odszkodowania (w złotych)	Liczba kwestionariuszy
stolarska	736 391	189
rzeźniczo-masarsko-wędliniarska	372 297	57
szewska	304 297	136
kowalska	256 341	80
piekarska	253 889	29
techniczno-mechaniczna	203 078	12
krawiecka	198 957	97
ślusarska	145 678	33
kołodziejska	97 921	38
murarska	87 260	17
malarska	75 145	12
kapelusznicza	70 000	1
zegarmistrzowska	67 243	10
fryzjerska	74 331	18
blacharska	50 987	9

Źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 225–227.

Jak wspomniano, w połowie 1946 roku w bialskim Starostwie planowano zająć się zakładaniem kartotek i uporządkowaniem kwestionariuszy, który to obowiązek wynikał z wcześniejszych zarządzeń władz

wojewódzkich. Pomimo, że w jednym z pismo okólnych zastrzeżono, że „wypełnione kwestionariusze nie mogą być przetrzymywane w Starostwie, lecz możliwe jak najszybciej odprowadzone po uprzednim przeprowadzeniu przez kartotekę”⁵⁹, to wydaje się, że kartoteki nie były zakładane na bieżąco. Na początku czerwca 1946 roku Urząd Wojewódzki Krakowski przypominał podległym sobie jednostkom o konieczności sporządzania i uporządkowania kartotek w najbliższych dniach⁶⁰. W bialskim starostwie do zakładania kartotek na podstawie kwestionariuszy przystąpiono w marcu 1946 roku. Praca ta wykazała, że w większości zarządów gminnych kwestionariusze zostały „mylnie obliczone”, co wymogło konieczność poświęcenia dodatkowego czasu na ich skorygowanie. Dopiero przy weryfikacji poszczególnych kwestionariuszy zakładano kartotekę⁶¹. Ponadto w szybkim wykonaniu pracy związanej z kartotekami przeszkadzały dodatkowo nakazane zajęcia, jak np. te związane z liczeniem strat w zakładach rzemieślniczych (patrz tabela). Referat borykał się również z problemami kadrowymi (dodatkowi pracownicy byli przedzielani okresowo). Dlatego też w Referacie Szkód Wojennych bialskiego starostwa na początku lipca 1946 roku stwierdzono, że prace związane z uporządkowaniem kartotek znajdowały się „w stadium początkowym”⁶².

59 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 532, s. 17.

60 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 113.

61 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 111.

62 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 121. Kierownik referatu obliczył, że przy ilości 16 000 kwestionariuszy zakładanie kartotek zajmie kilka miesięcy: „Przyjmując za podstawę 8mio godz. dzień pracy przy normie pełnych 100 szt. arkuszy, na założenie tych kartotek trzeba będzie około 5 miesięcy, dla jednej siły biurowej, wykonującej w referacie tym choćby tylko to jedno zadanie”. Powiat bialski nie był wyjątkiem, jeżeli chodzi o opóźnienia w zakładaniu kartotek. W województwie śląskim jeszcze we wrześniu 1947 roku tamtejszy urząd wojewódzki dopominał się o informacje od jednostek podległych, na jakim etapie znajdowały się prace w zakresie zakładania

Akcja rejestracji szkód wojennych objęta została okresowym obowiązkiem sprawozdawczym. Nie inaczej było w powiecie bialskim, gdzie starosta miał przysyłać do Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego informacje o wynikach akcji. Sprawozdania składano na dwóch formularzach oznaczonych literami D – dla miast, oraz E – dla wsi⁶³. Obowiązek ten wprowadzono 14 lipca 1945 roku⁶⁴. Pierwsze zachowane w dokumentacji sprawozdanie zostało wysłane w styczniu 1946 roku i obejmowało okres od 1 do 30 listopada 1945 roku⁶⁵. Nie jest to jednak pierwsze sprawozdanie, które zostało wysłane do Krakowa w ogóle. Wskazuje na to numer porządkowy widniejący na formularzu sprawozdawczym, na podstawie którego można stwierdzić, że było to trzecie z kolei sprawozdanie⁶⁶. Jeżeli poprzednie dwa również obejmowały miesięczny okres, można wnioskować, że pierwsze z nich obejmowało wrzesień 1945 roku⁶⁷. Pierwsze sprawozdania, dotyczące ostatnich miesięcy 1945 roku, nie były wysłane

kartotek (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Bielsku, sygn. 288, s. 4).

- 63 Oznaczenie to wynikało z systemu, wedle którego oznaczane były formularze stosowane w akcji rejestracji szkód wojennych. Poszczególne wzory posiadały następujące oznaczenie literowe: A – kartoteka dla miast; B – kartoteka dla wsi; C – kartoteka szczegółowa dla miast; D – sprawozdanie periodyczne dla miast; E – sprawozdanie periodyczne dla wsi; F – potwierdzenie wniosku w sprawie rejestracji szkód wojennych; G – dziennik gminny (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 532, s. 17).
- 64 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 532, s. 51.
- 65 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 5. Należy zaznaczyć, że w jednym z pismo okólnych Urząd Wojewódzki Krakowski zastrzegł, że sprawozdanie za listopad 1945 roku miało zostać przedłożone najpóźniej do końca listopada tegoż roku (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 532, s. 51).
- 66 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 7, 9.
- 67 Z pisma Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie z 12 listopada 1945 roku można wnioskować, że pierwsze sprawozdania, które miały zostać przedstawione przez starostwa, powinny dotyczyć sierpnia 1945 roku (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 532, s. 51).

na bieżąco. Jeszcze w grudniu Urząd Wojewódzki Krakowski przypominał (po raz trzeci) poszczególnym starostwom, w tym bialskiemu, aby przesłać brakujące sprawozdania za sierpień, wrzesień i październik⁶⁸.

Kolejne sprawozdania były składane przez Referat Szkód Wojennych bialskiego starostwa za następujące okresy:

- Sprawozdanie nr 4: 1–31 grudnia 1945 roku;
- Sprawozdanie nr 5: 1–25 lutego 1946 roku;
- Sprawozdanie nr 6: 1–30 marca 1946 roku;
- Sprawozdanie nr 7: 1–11 kwietnia 1946 roku;
- Sprawozdanie nr 8: 13–30 kwietnia 1946 roku;
- Sprawozdanie nr 9: 1–31 maja 1946 roku⁶⁹.

W kolejnych miesiącach sprawozdania nie były przesyłane. Miało to zapewne związek z zamknięciem akcji rejestracyjnej w zarządach miast i gmin od 1 maja 1946 roku. W związku z tym do starostwa napływała znikoma liczba wniosków. W październiku 1946 roku, w związku z planowanym zakończeniem akcji rejestracyjnej, Urząd Wojewódzki Krakowski przystąpił do podsumowania. Na podstawie sprawozdań nadesłanych przez starostwa sporządzono dla każdego powiatu zestawienie liczbowe wyszczególnionych strat. To podsumowanie obejmowało okres do 15 maja 1946 roku. Każde starostwo otrzymało takie zestawienie (sprawozdanie) w celu jego uzgodnienia z własnymi wyliczeniami. Dodatkowo należało przedłożyć kolejne sprawozdanie wzoru D i E obejmujące okres od 15 maja do 15 października 1946 roku – czyli do zakończenia akcji rejestracyjnej. Wreszcie należało sporządzić końcowe sprawozdanie na podstawie zsumowanych wartości ze sprawozdań obejmujących okres do 15 i od 15 maja 1946 roku⁷⁰.

Końcowe sprawozdanie z rejestracji szkód wojennych dla powiatu bialskiego przedstawiało się w następujący sposób:

68 Archiwum Narodowe w Krakowie, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 368, s. 223.

69 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 11, 17, 25, 33, 41, 47.

70 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 91.

Tabela 2. Końcowe sprawozdanie dotyczące rejestracji szkód wojennych w powiecie bialskim

MIASTO			WIEŚ		
Rodzaj szkody	Liczba wypadków	Suma odszkodowania ⁷¹	Rodzaj szkody	Liczba wypadków	Suma odszkodowania
Szkody niematerialne					
Upośledzenie fizyczne	604	13 878 506	Upośledzenie fizyczne	2476	17 840 480
Upośledzenie umysłowe	5	272 750	Upośledzenie umysłowe	73	280 527
Utrata życia żywiciela	356	22 477 799	Utrata życia żywiciela	1152	13 497 399
Straty moralne	669	35 745 811	Straty moralne	2541	31 858 390
Szkody w ruchomościach					
Odzież	4624	14 268 422	Odzież	7594	29 843 418
Mieszkanie	4286	16 420 896	Mieszkanie	5564	7 600 111
Gospodarstwo domowe	4206	18 778 996	Gospodarstwo domowe	8840	8 287 348
Inwentarz żywy	881	1 058 365	Inwentarz żywy	9033	12 910 170
Pojazdy	911	1 196 005	Pojazdy	5561	8 953 534
Różne	1138	17 963 762	Różne	7834	10 560 553

⁷¹ Oryginalnie w części sprawozdania „szkody niematerialne” sumę podzielono na odszkodowanie oraz rentę. Dla przejrzystości tabeli zrezygnowano jednak z tego podziału, wartości natomiast odszkodowania i renty zostały zsumowane.

MIASTO			WIEŚ		
Rodzaj szkody	Liczba wypadków	Suma odszkodowania ⁷²	Rodzaj szkody	Liczba wypadków	Suma odszkodowania
Domy	1462	16 271 748	Domy	1009	2 257 222
Zakłady przemysłowe	256	25 139 816	Zakłady przemysłowe	405	3 092 154
Zakłady rzemieślnicze	541	3 616 954	Zakłady rzemieślnicze	191	1 530 453
Przedsiębiorstwa handlowe	1423	56 330 976	Przedsiębiorstwa handlowe	100	859 677
Szkody zawodów wolnych	149	23 356 047	Szkody zawodów wolnych	560	2 451 752
Gospodarstwo domowe	-	-	Gospodarstwo domowe ⁷³	7383	11 705 144
Inne straty spowodowane przez:					
Wysiedlenie	3703	48 885 637	Wysiedlenie	6909	34 392 513
Zniszczenie przedmiotów, konfiskaty i rabunek papierów wartościowych	3267	32 805 462	Zniszczenie przedmiotów, konfiskaty i rabunek papierów wartościowych	2039	3 077 343

72 Oryginalnie w części sprawozdania „szkody niematerialne” sumę podzielono na odszkodowanie oraz rentę. Dla przejrzystości tabeli zrezygnowano jednak z tego podziału, wartości natomiast odszkodowania i renty zostały zsumowane.

73 Rubryka „gospodarstwo domowe” w tej części sprawozdania nie była przewidziana we wzorze dostarczonym przez władze wojewódzkie. Została dopisana w Starostwie Powiatowym w Białej Krakowskiej.

MIASTO			WIEŚ		
Rodzaj szkody	Liczba wypadków	Suma odszkodowania ⁷⁴	Rodzaj szkody	Liczba wypadków	Suma odszkodowania
Niewypłacenie należnych sum pieniężnych	950	10 824 868	Niewypłacenie należnych sum pieniężnych	1571	9 444 496
Utrata zabezpieczenia wierzytelności hipotecznych wskutek zniszczenia nieruchomości	13	399 031	Utrata zabezpieczenia wierzytelności hipotecznych wskutek zniszczenia nieruchomości	6609	31 259 958
Przymusowe wykorzystanie pracy i innych praw	1141	7 387 363	Przymusowe wykorzystanie pracy i innych praw	862	3 081 099
Bezprawne pozbawienie wolności	307	2 853 677	Bezprawne pozbawienie wolności	736	4 070 883
Kontrybucje, grzywny	54	91 369	Kontrybucje, grzywny	583	452 186
Różne	640	1 961 127	Różne	1121	2 639 467
Razem					
-	31 586	371 985 387	-	80 746	251 946 277

Źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 99, 101.

⁷⁴ Oryginalnie w części sprawozdania „szkody niematerialne” sumę podzielono na odszkodowanie oraz rentę. Dla przejrzystości tabeli zrezygnowano jednak z tego podziału, wartości natomiast odszkodowania i renty zostały zsumowane.

Końcowe sprawozdanie zostało sporządzone na podstawie 3619 kwestionariuszy dla miast oraz 13 313 kwestionariuszy dla wsi⁷⁵. Łącznie więc w powiecie bialskim wypełniono 16 932 kwestionariuszy. Łączna suma poniesionych szkód wyniosła 623 931 664 zł (wartość ta odnosiła się do waluty stosowanej w 1939 roku). Przy czym należy zwrócić uwagę, że zdecydowana większość szkód została zgłoszona i zarejestrowana do końca 1945 roku. Należy również pamiętać, że napływ wniosków oraz ich opracowywanie nie przebiegało równomiernie. Stan przyjętych wniosków w powiecie bialskim na 1 października 1945 roku wynosił 1081⁷⁶. Do 1 listopada wpłynęło 3864 wniosków⁷⁷. Natomiast meldunek bialskiego starosty z 21 stycznia 1946 roku mówił o 16 305 wniosków (kwestionariuszy) na łączną sumę 457 201 074 zł⁷⁸.

Niezależnie od prowadzenia akcji rejestracyjnej – powiedzmy ogólnej – władze zwierzchnie przesyłały dodatkowe zapytania dotyczące różnorodnego rodzaju poniesionych szkód. I tak m.in. w lutym 1946 roku należało określić, czy któreś ze zgłoszonych szkód zostały wyrządzone przez wojska węgierskie (starosta zgłosił, że „na terenie powiatu bialskiego nie przebywały wojska węgierskie i tym samym z tego tytułu nie poniesiono żadnych szkód”)⁷⁹. W tym samym czasie zażądano również podania (na podstawie dotychczas przedstawionych kwestionariuszy) wykazu szkód wojennych poniesionych przez osoby prywatne w Warszawie, a zgłoszone na terenie powiatu bialskiego. W referacie szkód wojennych doliczono się 82 takich kwestionariuszy, opiewających

75 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 99, 101.

76 Archiwum Narodowe w Krakowie, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 368, s. 165.

77 Archiwum Narodowe w Krakowie, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 368, s. 277.

78 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 31.

79 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 43–47. Straty z tego tytułu zgłoszono w powiecie żywieckim, na terenie gminy Cięcina, Łodygowice, Rajcza oraz Zabłocie (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Żywcu, sygn. 11, s. 383).

na sumę 8 537 943 zł⁸⁰. W październiku 1946 roku na polecenie Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów starostwa musiały zająć się oszacowaniem strat w złocie, kosztownościach i obcych walutach. Referat Szkód Wojennych Starostwa Powiatowego w Białej Krakowskiej na podstawie posiadanych kwestionariuszy oszacował, że na terenie powiatu bialskiego straty w obcych walutach wyniosły 1 126 786 zł (marki niemieckie, dolary USA, franki szwajcarskie i funty angielskie), natomiast w kosztownościach 1 382 126 zł⁸¹.

W lutym 1946 roku Referat Szkód Wojennych stanął przed koniecznością oszacowania szkód osobowych. Była to druga inicjatywa tego typu, zarządzona przez Urząd Wojewódzki Krakowski. Pierwsza – z czerwca 1945 roku – nie dała zadowalających wyników. Obecnie dane te należało oszacować na podstawie posiadanych kwestionariuszy indywidulanych oraz – co podkreślano jako bardzo istotne – na podstawie dodatkowych badań przeprowadzonych we wsiach i miastach, uwzględniających „wszelkie możliwe źródła”⁸². Straty osobowe były rozumiane jako utrata życia, utrata zdrowia, pozbawienie wolności, wywiezienie na roboty przymusowe oraz wysiedlenie i wywiezienie w niewiadome miejsce. W bialskim starostwie przygotowano odpowiednie zestawienie dla całego powiatu. Straty osobowe – zgodnie z wytycznymi – ujęto w kwestionariuszu C, który można streścić w następującej tabeli:

80 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 51–53.

81 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 111–118.

82 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 59–62.

Tabela 3. Sprawozdanie dotyczące rejestracji strat osobowych w powiecie bialskim

Rodzaj straty		Ogólna ilość wypadków	W tym ilość wypadków dotyczących żywicieli rodzin
Utrata życia wskutek:	bezpośrednich działań wojennych	547	253
	zamordowania	188	94
	pobytu w więzieniach (obozach)	15 815	4546
	Pracy przymusowej	423	149
	Ran, chorób, wycieńczenia, ukrywania się	608	239
	Łączna suma wypadków	16 881	6281
	Prawdopodobne wypadki śmierci	1533	432
Uszkodzenie zdrowia lub ciała:	Trwałe kalectwo	396	195
	Ciężkie naruszenie zdrowia (chroniczna choroba)	1733	848
	Ciężkie uszkodzenie ciała	463	254
	Zgwałcenie	60	8
	Trwała choroba umysłowa	44	21
	Ciężkie upośledzenie na umyśle	66	23
	Łączna suma wypadków:	2762	1349
Pozbawienie wolności (pobyt w więzieniach, obozach koncentracyjnych, obozach karnych)		8028	2473
Wywiezienie na roboty przymusowe		22 420	8347
Wysiedlenie i wywiezienie w niewiadome miejsce		19 952	4257

Źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 67.

REJESTRACJA STRAT PONIESIONYCH PRZEZ LUDNOŚĆ ŻYDOWSKĄ

W przeprowadzaniu akcji rejestracyjnej szkód wojennych jednym z większych problemów było uchwycenie strat poniesionych przez ludność żydowską. Ludność ta stanowiła duży odsetek mieszkańców powiatu bialskiego, szczególnie w miastach. Ze względu na eksterminacyjną politykę państwa niemieckiego było oczywiste, że znakomita większość tych mieszkańców nie powróci do swojego miejsca zamieszkania. Pominięcie strat poniesionych przez Żydów w istotny sposób zafałszowałoby wyniki akcji rejestracyjnej. W lutym 1946 roku starosta bialski raportował władzom wojewódzkim, że „straty te będą dosyć poważne, gdyż przeważnie przemysł i handel na tym terenie był w rękach żydowskich”⁸³.

W powiecie bialskim nad problemem szacowania strat w opuszczonych majątkach żydowskich pochylono się na początku 1946 roku. Szacowaniem strat miał zająć się Tymczasowy Zarząd Państwowy⁸⁴ oraz miejscowe komitety żydowskie⁸⁵. Wyniki ich pracy nie były zadowalające. Okazało się, że nawet komitety żydowskie nie były w stanie podać konkretnych albo choćby przybliżonych – ale miarodajnych – danych na temat strat osobowych swoich współwyznawców czy też strat majątkowych. W końcu marca 1946 roku bialski starosta informował

83 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 17.

84 Delegatura w Białej 8 sierpnia 1945 roku wydała okólnik w przedmiocie rejestracji szkód wojennych w majątkach opuszczonych (pbyły to najczęściej majątki żydowskie i polskie, których właściciele nie powrócili po wojnie) oraz majątków porzuconych (najczęściej mienie poniemieckie). Okólnik ten zakładał, że w przypadku nieobecnych właścicieli takich majątków szkody wojenne mieli zgłaszać prawni następcy, zarządcy majątków, krewni, znajomi, pracownicy, a także inne osoby mające wiedzę na temat majątku, a nie pozostające w zależności osobistej czy służbowej (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 532, s. 23–24).

85 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 17.

województwo krakowskie: „Równocześnie donoszę, że z przeprowadzonej przez TZP [Tymczasowy Zarząd Państwowy] rejestracji szkód w mieniu opuszczonym wpłynęła znikoma ilość wniosków, gdyż z braku jakichkolwiek danych osobowych (których nie mogą nawet udzielić Komitety Żydowskie) – TZP nie może ustalić szkód powstałych w nieruchomości w tymże mieniu. Nadmieniam, że Komitety Żydowskie mogą jedynie zapodać przypuszczalną ilość rodzin, jak również przedsiębiorstw przemysłowych i handlowych, które należałoby ująć zbiorowo”⁸⁶.

Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej straty ludności żydowskiej oszacowało na podstawie dwóch kwestionariuszy wypełnionych przez Komitet Żydowski w Oświęcimiu oraz Komitet Żydowski Bielsko-Biała⁸⁷. 10 kwietnia 1946 roku Komitet Żydowski w Oświęcimiu sporządził ogólny kwestionariusz „imieniem wymordowanych ok. 2000 rodzin żydowskich z Oświęcimia”⁸⁸ (kwestionariusz wpłynął do starostwa dopiero 10 lipca 1946 roku). W tym dokumencie komitet podał ogólne dane dotyczące strat osobowych („wywieziono do obozów i wymordowano ok. 2000 rodzin żydowskich”⁸⁹), a także strat związanych z garderobą, mieszkaniem, zakładami rzemieślniczymi, przedsiębiorstwami handlowymi czy wysiedleniem⁹⁰. Całość strat oszacowano na 55,5 miliona zło-

86 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 25.

87 Wówczas nie uwzględniono strat innego miasta powiatu bialskiego – Kęt, gdzie przed 1939 rokiem mieszkała stosunkowo duża społeczność żydowska. Zarząd Miejski w Kętach w styczniu 1946 roku sporządził dosłownie kilka indywidualnych kwestionariuszy szkód wojennych, dotyczących „opuszczonego majątku żydowskiego”, który był w „tymczasowym rządzie państwowym”. Kwestionariusze dotyczyły kupców oraz jednego restauratora i wykazywały tylko straty w nieruchomościach (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 569, s. 1948–1981).

88 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 586, s. 1–4.

89 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 586, s. 1.

90 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 586, s. 1–4. Komitet najczęściej podawał liczbę 2000 jako ilość danych „wypadków”. Podano również następujące

tych. W późniejszym czasie Komitet Żydowski w Oświęcimiu wypełnił jeszcze kilkanaście kwestionariuszy dotyczących konkretnych kupców oraz przemysłowców. Podano ich nazwiska oraz adres zamieszkania, zaznaczając jednocześnie przy każdym: „niewiadomy z życia”. W samym kwestionariuszu nie wyszczególniano drobniuszko poniesionych strat – tylko w rubryce dotyczącej wysokości odszkodowania podawano szacowaną wartość. Wszystkie kwestionariusze zostały sporządzone 10 maja 1946 roku oraz podpisane przez Komitet Żydowski w Oświęcimiu. Straty poniesione przez Żydów w Białej Krakowskiej zostały oszacowane w podobny sposób przez tamtejszy Komitet Żydowski. Kwestionariusz został wypełniony – podobnie jak w Oświęcimiu – 10 kwietnia 1946 roku „imieniem spadkobierców wymordowanych ok. 1300 rodzin żydowskich miasta Białej”⁹¹. Straty w odzieży, mieszkaniach, gospodarstwie domowym, wysiedleniu – mnożono razy 1300 osób⁹². Całość oszacowano na 113 milionów złotych⁹³.

Należy zaznaczyć, że niezależnie od strat oszacowanych na podstawie wyżej wymienionych dwóch kwestionariuszy z kwietnia 1946 roku, do starostwa o wiele wcześniej spływały kwestionariusze dotyczące nieobecnych mieszkańców żydowskiego pochodzenia. Stawia to pod znakiem zapytania rzetelność podawanych danych, nawet jeżeli weźmiemy pod uwagę, że komitety żydowskie szacowały straty swoich współpracowników z dużym prawdopodobieństwem błędu. Raczej nie należy się spodziewać, że w kwietniowych kwestionariuszach wypełnionych przez komitety zostali pominięci Żydzi, których objęto zgłoszeniem strat wojennych we wcześniejszym okresie.

dane liczbowe, jeżeli chodzi o: zakłady przemysłowe – 50, zakłady rzemieślnicze – 150, przedsiębiorstwa handlowe (sklepy) – 400, wolne zawody – 20.

91 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 543, s. 3341.

92 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 543, s. 3342–3343. Podano również następujące dane liczbowe: zakłady przemysłowe – 100, zakłady rzemieślnicze – 100, przedsiębiorstwa handlowe (sklepy) – 800, wolne zawody – 40.

93 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 543, s. 3344.

Zarząd Miejski w Oświęcimiu przystąpił do szacowania strat wojennych nieobecnych członków ludności żydowskiej we wrześniu 1945 roku. Sporządzono wówczas blisko 30 kwestionariuszy⁹⁴. Następnie w grudniu 1945 roku zarząd wypełnił kolejne kilkadziesiąt formularzy, pod którymi umieszczono swoją pieczęć, dopisując: „z urzędu sporządzono; właściciel nieobecny”⁹⁵. Kwestionariusze sporządzone przez Zarząd Miejski w Oświęcimiu dotyczyły tylko strat w nieruchomościach, tzn. szacowano straty związane ze zniszczeniem lub uszkodzeniem domów, podając liczbę kondygnacji, pomieszczeń, szacowany roczny dochód z czynszu, a także procent zniszczenia. Wydaje się, że to właśnie zarząd miał w tym wypadku najlepszy ogłąd na to, do kogo należały poszczególne domy (kamienice), jaka była ich wielkość oraz jak bardzo ucierpiały. Innym rodzajów szkód poniesionych przez Żydów, którzy nie powrócili z wojny, nie wykazywano. Tym samym można wnioskować, że pominięto dużą część Żydów, którzy ponieśli straty, a nie byli właścicielami nieruchomości.

Jeżeli chodzi o Białą Krakowską, to pierwsze kwestionariusze dotyczące nieobecnych Żydów zostały sporządzone w grudniu 1945 roku, ostatnie w lutym 1946 roku⁹⁶. Było to w sumie kilkadziesiąt dokumentów. W opisie zdarzenia powodującego szkodę, przeważnie zapisywano: „Wysiedlenie Żydów i skierowanie do obozów śmierci”⁹⁷. Kwestionariusze dotyczyły kupców, restauratorów, rzemieślników, przemysłowców, a także lekarzy oraz adwokatów. Prawdopodobnie uznano, że takie straty najłatwiej było wykazać i oszacować. W samych kwestionariuszach wykazywano dość szczegółowe straty. Poza danymi dotyczącymi zakładów

94 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 585, s. 1479–1614.

95 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 585, s. 1689–2356.

96 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 543, s. 2827–3107; Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 546, s. 616–643.

97 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 543, s. 2943, 2951, 2967.

pracy (tzn. sklepów, zakładów rzemieślniczych czy fabryk) podawano również radia, patefony, fortepiany, „rzeczy odzieżowe”, zapasy żywności.

Prowadzenie „podwójnej” rejestracji strat wojennych wśród ludności żydowskiej z pewnością nie wpływało dobrze na rzetelność danych przesyłanych do Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego – a do rzetelności i prawidłowego szacowania strat niejednokrotnie odnoszono się w pismach okólnych. Straty wojenne Żydów były rejestrowane najpierw na podstawie pojedynczych kwestionariuszy wypełnianych w zastępstwie nieobecnych osób, a następnie zostały jeszcze raz zarejestrowane na podstawie kwestionariuszy ze zbiorczymi danymi, które wypełniły komitety żydowskie. Jak można jednak wnioskować, straty zarejestrowane na podstawie indywidualnych kwestionariuszy obejmowały przede wszystkim Żydów, którzy byli właścicielami nieruchomości (jak w przypadku Oświęcimia) albo fabryk, zakładów rzemieślniczych czy też sklepów (jak w przypadku Białej Krakowskiej). Dlatego też należy podkreślić, że zbiorcze kwestionariusze z kwietnia 1946 roku – niezależnie od kwestii, czy były dokładne – dotyczyły również uboższej ludności żydowskiej, nieposiadającej nieruchomości czy też nieprowadzącej działalności handlowo-przemysłowej⁹⁸.

98 Rzetelność podawanych danych stawia pod znakiem zapytania okresowe sprawozdanie Starostwa Powiatowego w Białej Krakowskiej, które zostało przesłane do Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego i dotyczyło pierwszej połowy kwietnia 1946 roku. Zaznaczono, że zostało ono sporządzone na podstawie dwóch „wniosków zeznanych przez Komitet Żydowski w Białej i Oświęcimiu imieniem totalnie wymordowanych 2300 [!] rodzin żydowskich” (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 35) – a należy przypomnieć, że łącznie wykazano 3300 ofiar (w Oświęcimiu – 2000, w Białej Krakowskiej – 1300).

OPRACOWANIE ANKIETY DOTYCZĄCEJ PRZEBIEGU DZIAŁAŃ WOJENNYCH ORAZ OKUPACJI NIEMIECKIEJ

Oprócz akcji rejestracyjnej indywidualnych szkód wojennych Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów w połowie 1946 roku ogłosiło potrzebę przygotowania publikacji *Straty wojenne Polski podczas II wojny światowej*. Publikacja miała na celu zebranie „dokładnych i konkretnych wiadomości dotyczących przebiegu działań wojennych oraz okupacji na terenach poszczególnych powiatów”⁹⁹. Miała zawierać informacje na temat łamania przez Niemców praw i zwyczajów, dotyczących wojny i okupacji, takich jak: rozstrzeliwanie jeńców wojennych wojsk regularnych i powstańczych, nieuzasadnione bombardowanie wsi i miast, nieuznawanie znaków Polskiego Czerwonego Krzyża, wykonywanie zasady zbiorowej odpowiedzialności, egzekucje publiczne, akty terroru, rozstrzeliwanie zakładników, pacyfikacja wsi, zakładanie i likwidacja gett, łapanki na roboty przymusowe, przymusowe wyprowadzanie z domów ludności cywilnej na otwarte miejsca publiczne, trzymanie jej całymi dniami w pozycji leżącej nieruchomej i legitymowanie jej w takiej pozycji z podniesionymi rękoma do góry, bicie, łamanie żeber czy wybijanie zębów¹⁰⁰.

Na terenie województwa krakowskiego informacja o przystąpieniu do zbierania informacji potrzebnych do przygotowania publikacji Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów została ogłoszona pismem wojewody krakowskiego z 12 lipca 1946 roku. Pismem tym polecono starostom przygotowanie odpowiedniej ankiety, której wzór został ogólnie ustalony. Zaznaczono, że informacje miały być krótkie, konkretne i rzeczowe. Podstawą dla ich przygotowania były materiały uzyskane od gmin i miast, a także innych jednostek mogących świadczyć

99 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 57.

100 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 57, 60.

w tym zakresie pomoc (jak komisje dla badania zbrodni niemieckich). Urząd Wojewódzki Krakowski przygotował wzory pism, które należało przesłać do zarządów miast i gmin i które zawiadamiały o konieczności efektywnego i szybkiego wypełnienia potrzebnej ankiety, a także przekazywały informacje, w jaki sposób ankietę należało wypełniać. Przewidywano powołanie komisji gromadzkich oraz miejskich złożonych z kilku osób, zaznajomionych ze stosunkami lokalnymi. W skład komisji mieli wejść przedstawiciele „sfer ludowych, robotniczych, miejscowego duchowieństwa i nauczycielstwa”¹⁰¹. Wypełnione ankiety komisje miały dostarczyć do zarządów gmin (miast). Po ewentualnym uzupełnieniu ankiet, zarządy przekazywały je starostwom powiatowym. Starostwo na postawie przysłanego materiału przygotowywało jedną wspólną ankietę. Ankieta ta (wraz z ankietami gmin i miast) miała zostać odesłana do Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego do 10 sierpnia 1946 roku¹⁰².

Do kancelarii Starostwa Powiatowego w Białej Krakowskiej pismo wojewody krakowskiego z 12 lipca 1946 roku wpłynęło dopiero 29 lipca. Niezwłocznie przesłano pisma o konieczności wypełnienia ankiety do podległych jednostek gminnych i miejskich. Jednocześnie starano się uzyskać w Urzędzie Wojewódzkim Krakowskim przedłużenie terminu przesłania gotowej ankiety o dwa tygodnie. Prośba ta jednak nie została uwzględniona („termin 10 sierpnia [...] nie może zostać przekroczony”¹⁰³). Sytuacja wymogła zmianę terminu, który został przesunięty na 28 sierpnia 1946 roku – ten również nie został dotrzymany. Tego dnia Urząd Wojewódzki Krakowski otrzymał pismo bialskiego starosty z zawiadomieniem, że ankieta nie mogła zostać przedłożona ze względu na niedostarczenie odpowiednich informacji przez zarządy w Oświęcimiu, Osieku i Kętach. 3 września 1946 roku Urząd Wojewódzki Krakowski przysłał do Białej ponagląjący telegram. W końcu ukończoną

101 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 59.

102 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 57–60.

103 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 65.

ankietę, dotyczącą całego powiatu bialskiego, przesłano do Krakowa 10 września 1946 roku¹⁰⁴.

Jednym z efektów pracy Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów była publikacja *Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945*, która została wydana w styczniu 1947 roku. Jest to kilkudziesięciostronicowa praca, której podstawą była akcja rejestracji szkód wojennych prowadzona od 21 września 1944 roku do 1 stycznia 1947 roku. Akcja ta obejmowała rejestrację rozpoczętą nie tylko z inicjatywy Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów, lecz także z inicjatywy szeregu ministerstw, które badały szkody wyrządzone przez Niemców w sektorach przez te ministerstwa zarządzanych¹⁰⁵.

Na potrzeby jednostek podległych (urzędów wojewódzkich, starostw) Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów przygotowało także komunikat będący podsumowaniem akcji rejestracyjnej szkód wojennych – nosił datę 14 stycznia 1947 roku i na trzech stronach zawierał podstawowe dane liczbowe dotyczące strat wojennych: „po przeprowadzeniu szczegółowych obliczeń została ustalona wysokość strat, jakie poniosła Polska podczas II wojny światowej w ludziach i dobrach materialnych”¹⁰⁶. Komunikat ten został rozesłany w lutym 1947 roku do jednostek podległych Urzędowi Wojewódzkiemu Krakowskiemu¹⁰⁷. Dane, które zawierał, odpowiadały temu, co zostało opublikowane w *Sprawozdaniu w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945*.

104 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 603, s. 69–73, 87. Treść ankiety stanowi załącznik do niniejszego artykułu.

105 *Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945*, Warszawa 1947, s. 3–4.

106 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 231–233.

107 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 229.

DODATKOWA REJESTRACJA W LATACH 1948–1949

Wydawać by się mogło, że z początkiem 1947 roku akcja rejestracyjna szkód wojennych została zakończona i podsumowana. Jednakże w kolejnym roku Ministerstwo Administracji Publicznej (które przejęło część kompetencji po zlikwidowanym w 1947 roku Biurze Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów) powróciło do tematu rejestracji szkód wojennych. W listopadzie 1948 roku ministerstwo zarządziło przeprowadzenie dodatkowych prac w tym zakresie. Celem było uzyskanie ogólnej sumy strat obywateli polskich w okresie wojny 1939–1945 na 31 grudnia 1948 roku¹⁰⁸. Prace miały polegać na następujących czynnościach: opracowanie dodatkowego zestawienia poniesionych szkód wojennych – na podstawie zgłoszeń, które wpłynęły od zamknięcia akcji rejestracyjnej do 31 grudnia 1948 roku (i nie zostały dotychczas ujęte w żadnych sprawozdaniach); a także na przeprowadzeniu dodatkowej rejestracji niespornych pretensji prywatno-prawnych polskich obywateli względem obywateli niemieckich lub niemieckich władz¹⁰⁹. 10 grudnia 1948 roku starosta bialski zawiadomił podległe jednostki (głównie zarządy miejskie i gminne) o rozpoczętej akcji rejestracyjnej. Termin jej zakończenia wyznaczono na 10 stycznia 1949 roku (w zakresie rejestracji szkód) oraz na 20 stycznia 1949 roku (w zakresie rejestracji roszczeń prywatno-prawnych)¹¹⁰. W efekcie starosta sporządził dwa sprawozdania

108 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 534, s. 6, 16–17.

109 Pierwsza próba zebrania informacji tego typu miała miejsce na przełomie lat 1946 i 1947. W listopadzie 1946 roku Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów zarządziło rejestrację niespornych pretensji prywatno-prawnych. Przygotowano wówczas specjalne instrukcje oraz wzory pism, które należało skierować od zarządów miejskich i gminnych (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Żywcu, sygn. 10, s. 155–170).

110 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 534, s. 9.

dla władz wojewódzkich, wzorem odpowiadające tym, które przygotowano na zakończenie akcji rejestracyjnej w drugiej połowie 1946 roku. Sprawozdania objęły 23 kwestionariusze dla miast oraz 19 kwestionariuszy dla wsi¹¹¹. Wyszczególnione wówczas straty dla miast podsumowano na 1 426 575 zł, dla wsi na 1 617 544 zł¹¹². Jednocześnie na terenie powiatu bialskiego nie odnotowano żadnego zgłoszenia dotyczącego roszczeń prywatno-prawnych w stosunku do niemieckich obywateli i urzędów¹¹³.

INNE INICJATYWY DOTYCZĄCE OKREŚLENIA SZKÓD WOJENNYCH

Jak zostało już wspomniane, niezależnie od działań podejmowanych przez Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów, również w innych agendach rządowych podejmowano działania mające

111 Na podstawie dziennika wniosków w sprawie rejestracji szkód wojennych, który został założony 1 maja 1946 roku, można stwierdzić, że objęte sprawozdaniem ze stycznia 1949 roku kwestionariusze zostały złożone pomiędzy czerwcem 1946 roku a styczniem 1949 roku. Przy czym należy zwrócić uwagę, że po 10 grudnia 1948 roku – czyli po ogłoszeniu przez bialskiego starostę informacji o rejestracji szkód wojennych – wpłynęły tylko trzy wnioski (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 535, s. 1–5).

112 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 534, s. 4–5.

113 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 534, s. 1. Należy zwrócić uwagę, że na terenie powiatu bialskiego w czasie trwania całej akcji rejestracyjnej został zgłoszony jeden wniosek dotyczący roszczeń tego typu i został on przesłany do Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego w lutym 1947 roku (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 534, s. 13). Dla porównania można dodać, że w początkach 1947 roku, kiedy akcja dotycząca ujawniania pretensji prywatno-prawnych została pierwszy raz ogłoszona, na terenie powiatu żywieckiego, nie zgłoszono żadnego tego typu przypadku (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Żywcu, sygn. 10, s. 173).

na celu określenie szkód wojennych, które Polska poniosła w określonych sektorach państwa jako takiego. W lutym 1945 roku Ministerstwo Administracji Publicznej zarządziło „sporządzenie wykazów osiedli, zniszczonych w czasie działań wojennych, które wymagały pomocy technicznej i finansowej przy wykonaniu planów pomiarowych i zabudowy”¹¹⁴. Na terenie województwa krakowskiego okólnik w tej sprawie został ogłoszony w połowie marca 1945 roku. W marcu 1945 roku Urząd Wojewódzki Krakowski zarządził rejestrację szkód wojennych poniesionych w urządzeniach sanitarnych na terenie województwa krakowskiego. Rejestracja odnosiła się do strat w budynkach zakładów wodociągowych oraz kanalizacyjnych, a także do samych urządzeń tego typu¹¹⁵.

W połowie 1945 roku Ministerstwo Odbudowy zarządziło wykonanie uproszczonego spisu szkód wojennych w budynkach mieszkalnych, gospodarczych i przemysłowych. Na potrzeby tej akcji sporządzono specjalną instrukcję, w której określono, jak należało traktować straty poniesione w budynkach, uszkodzonych w czasie działań wojennych od 1939 roku do 1 maja 1945 roku¹¹⁶. W Urzędzie Wojewódzkim Krakowskim realizacją tego zadania zajmował się Wydział Odbudowy. Termin zakończenia spisu został ustalony na 15 lipca 1945 roku. Do Starostwa Powiatowego w Białej Krakowskiej informacja o akcji dotarła dopiero 23 lipca – kilka dni po terminie. Wysłano odpowiednie polecenia do podległych jednostek, jednak zanim odpowiedzi zostały odesłane, minęło sporo czasu – odpowiedź do Krakowa została przesłana dopiero 4 września 1945 roku. Urząd Wojewódzki Krakowski upominał się o wynik spisu szkód, ale w białskim starostwie nie dało się przezwyciężyć pewnych trudności: „Opóźnienie to usprawiedliwiam odbywającym się w tym czasie dwudniowym kursem szkoleniowym [...], jako też przeprowadzeniem odnośnego referatu do nowo przydzielonych ubikacji. Dotychczas

114 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Żywcu, sygn. 10, s. 1.

115 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Żywcu, sygn. 11, s. 1087, 1091–1092.

116 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Wadowicach, sygn. 245, s. 15–21.

nie nadeszły jeszcze z odnośnych gmin sprawozdania, co tłumaczyć należy trudnościami w przesyłce pocztowej, która znacznie opóźnia [sic!] otrzymanie tak w jedną, jak i w drugą stronę przesyłkę. Tut. Starostwo natomiast nie ma ani tak dużego personelu technicznego, ani potrzebnych ku temu w ogóle środków lokomocji, by mogło to przeprowadzić we własnym zakresie w terminie tak krótko wymaganym”¹¹⁷.

Należy zaznaczyć, że na terenie powiatu bialskiego były robione „lustracje” poszczególnych miejscowości pod kątem zniszczeń wojennych. Przeprowadzał je architekt powiatowy jako kierownik Referatu Architektoniczno-Budowlanego (później Referatu Budowlanego). I tak w pierwszej połowie czerwca 1945 roku w Buczkowicach architekt stwierdził zupełne zniszczenie sześciu budynków mieszkalnych oraz uszkodzenie dalszych 69. W budynkach tych uszkodzeniu uległy przeważnie dachy, podziurawione pociskami karabinowymi. Zniszczeniu w wyniku pożaru uległa także jedna z fabryk mebli¹¹⁸. Podobny przegląd przeprowadzono pod koniec czerwca 1945 roku w Oświęcimiu. W samym mieście nie stwierdzono wówczas poważnych zniszczeń wojennych, zaznaczając, że jeżeli takowe były, to zostały wyrządzone przez stacjonujące wojska¹¹⁹. „Katastrofalnie” natomiast przedstawiał się stan okolicznych miejscowości, na terenie których Niemcy utworzyli obóz koncentracyjny. W wyniku tych działań w Brzezince z 530 domów zostało pięć, w Pławach z 57 domów – również pięć, w Harmężach z 74 domów pozostały cztery¹²⁰. Sumaryczne dane dotyczące stanu zniszczenia infrastruktury budowlanej w powiecie bialskim w wyniku działań wojennych starosta

117 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 395, s. 89–92, 102–105.

118 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 415, s. 2.

119 Przy czym warto zaznaczyć, że w końcu września 1945 roku Zarząd Miasta Oświęcim sporządził wykaz 13 zniszczonych budynków, które kwalifikowały się do rozbioru (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 415, s. 65).

120 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 415, s. 6. Podobnego rodzaju straty wykazano również kilka miesięcy później w Brzeszczach, gdzie tamtejszy Zarząd Gminny określił, że zniszczeniu uległo 50 domów wraz

białski zamieścił w periodycznym sprawozdaniu, przesłanym w czerwcu 1945 roku do Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego. Dane te można ująć w następującej tabeli:

Tabela 4. Stan zniszczenia infrastruktury budowlanej w powiecie białskim w czasie II wojny światowej

Rodzaj budynku	Stan przed wojną	Liczba budynków zupełnie zniszczonych	Liczba budynków częściowo zniszczonych
Domy drewniane parterowe	8875	953	7643
Domy drewniane piętrowe	29	5	14
Domy murowane parterowe	7655	876	1164
Domy murowane piętrowe	1142	52	307
Dwory	33	4	8
Budynki przemysłowe	85	10	42
Szkoły	82	3	41
RAZEM:	17 901	1903	9219

Źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 170, s. 15.

Dane, które zostały umieszczone w czerwcowym sprawozdaniu, musiały być adekwatne do terminów wyznaczanych na zakończenie akcji (tzn. niedokładne). W grudniu 1945 roku Urząd Wojewódzki Krakowski sporządził zestawienie szkód wojennych powstałych w budynkach na terenie województwa krakowskiego. W części dotyczącej powiatu

z zabudowaniami gospodarczymi (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 415, s. 26).

białskiego znalazły się następujące dane: liczba budynków całkowicie zniszczonych: 3568, liczba budynków częściowo zniszczonych: 2213¹²¹. Straty te ustalono zapewne na podstawie sprawozdania starosty białskiego z września 1945 roku¹²².

ODDZIAŁYWANIE SPOŁECZNE AKCJI REJESTRACYJNEJ SZKÓD WOJENNYCH

Ciekawym aspektem dotyczącym akcji rejestracyjnej szkód wojennych jest jej oddziaływanie społeczne. Akcja była szeroko rozpropagowana. Praktycznie każdy miał możliwość zgłoszenia szkód i wypełnienia kwestionariusza. Z pewnością znana była przyczyna zaprowadzenia akcji – czyli wykorzystanie zebranych danych w celu zmuszenia niedawnego okupanta do wypłaty odszkodowania na rzecz Polski. Dlatego też nasuwa się pytanie, jak akcja została odebrana przez osoby, w stosunku do których była skierowana. Na przykładzie powiatu białskiego można stwierdzić, że podejście ludności było poważne, skoro złożono tak dużo kwestionariuszy. W przypadku niniejszego tekstu chciałem się

121 Archiwum Narodowe w Krakowie, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 313, s. 39. Ciekawie przedstawia się zestawienie gospodarstw rolnych zniszczonych wskutek wojny. W powiecie białskim na 55 wsi oraz 13 722 gospodarstw rolnych wykazano 52 wsie, które zostały częściowo zniszczone w skutek bezpośrednich działań wojennych (w tym 316 gospodarstw zniszczono całkowicie i 1886 częściowo) oraz 33 wsie częściowo zniszczone w skutek działania okupanta, m.in. poprzez wysiedlenia – w tym 1545 gospodarstw całkowicie zniszczonych i 425 zniszczonych częściowo (Archiwum Narodowe w Krakowie, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 313, brak paginacji).

122 Niezależnie od akcji z czerwca 1945 roku, zainicjowanej przez Ministerstwo Odbudowy, na początku 1946 roku miała miejsce dodatkowa inicjatywa dotycząca sporządzenia „wykazu szkód poczynionych w budynkach fabrycznych przez działania wojenne względnie okupanta”. W jej wyniku poszczególne fabryki – przede wszystkim znajdujące się w Białej Krakowskiej – nadsyłały do białskiego starostwa w ciągu stycznia meldunki o zaistniałych szkodach (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 395, s. 224–242).

pochylić nad jednym z aspektów tego zagadnienia – a mianowicie oczekiwaniach ludności co do możliwości uzyskania odszkodowania. W tym kontekście należy wspomnieć, że każda osoba, która dokonała rejestracji szkód wojennych, otrzymywała potwierdzenie dokonania tej czynności (wzór F). Na potwierdzeniu znalazło się m.in. takie stwierdzenie: „Niniejsze potwierdzenie służy jako dowód zarejestrowania szkód dla urzędów i władz przy udzielaniu jakichkolwiek ulg, względnie przydziałów”¹²³. Otrzymanie tego typu dokumentu mogło wzmocnić oczekiwania do szybkiego i szerokiego zainteresowania się państwa trudną sytuacją ludności wynikłą z działań wojennych. I tak np. w aktach Referatu Szkód Wojennych Starostwa Powiatowego w Białej Krakowskiej zachowało się kilka przykładów tych oczekiwań. W marcu 1946 roku do Stanisława Kały – referenta szkód wojennych – zgłosiło się kilku mieszkańców gminy Bystra-Wilkowice. Oczekiwali oni pomocy w spłacie kosztów leczenia członków swojej rodziny w szpitalu w Bielsku. Jeden z mieszkańców Godziszki oświadczył, że jego syn został ranny w kwietniu 1945 roku przez wybuch miny. Przebywał w szpitalu przez 17 dni – za co wystawiono rachunek na kwotę 1700 zł. Mieszkanka Buczkowic zgłosiła, że w lutym 1945 roku jej mąż został ranny w wyniku wybuchu pocisku artyleryjskiego i trafił do szpitala na 27 dni. Koszt leczenia – 2700 zł. Inna historia dotyczyła mieszkanki Rybarzowic, która została postrzelona w marcu 1945 roku, w szpitalu pozostawała aż do października¹²⁴. We wszystkich przypadkach wskazywano, że pobyt w szpitalu nastąpił w wyniku działań wojennych i dlatego też domagano się pomocy w spłacie zadłużenia w Referacie Szkód Wojennych Starostwa. Rachunki za leczenie początkowo były wysyłane do Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego. W Krakowie stwierdzono, że roszczenia należy uwzględnić w odpowiedniej rubryce kwestionariusza szkód wojennych. Nie zobowiązano się jednak do pokrycia kosztów leczenia, zaznaczając, że „niezależnie od tej czynności należy skierować sprawę pokrycia kosztów leczenia na normalną

123 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Akta gminy Bystra-Wilkowice, sygn. 66, s. 59.

124 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 129, 135, 179.

drogę, na jakiej pokrywa się koszt leczenia ubogich”¹²⁵. W lipcu 1946 roku starostwo odesłało więc wszystkie rachunki do Zarządu Gminnego w Bystrej-Wilkowicach z poleceniem ich pokrycia na zasadach określonych przez urząd wojewódzki¹²⁶.

Od Referatu Szkód Wojennych bialskiego starostwa oczekiwano również pomocy w innych sprawach. Na początku 1946 roku pewien rzemieślnik z Kęt próbował uzyskać pomoc przy zwrocie maszyn, które zostały mu skonfiskowane w czasie niemieckiej okupacji i wywiezione do Żywca – do „fabryki Balicerów”. Rozgoryczenie było tym większe, że po wojnie fabryka wciąż użytkowała jego urządzenia („korzysta z mojego dorobku i pracy”). Zwracał się o pomoc do Starostwa Powiatowego w Żywcu, do Urzędu Wojewódzkiego, a także do władz odpowiedzialnych za przemysł skórzaný i garbarski. Kęcki rzemieślnik nie mógł dojść do porozumienia z władzami, ponieważ odsyłało go do zgłoszenia roszczeń w kwestionariuszu szkód wojennych. Na ponowną prośbę „o łaskawe wyjaśnienie, do kogo mam się zwrócić w tej sprawie, celem uzyskania mojej własności z powrotem”, odesłano go do Tymczasowego Zarządu Państwowego Delegatury w Żywcu¹²⁷. Powyższy przykład raczej nie jest typowy, tzn. przedsiębiorcy czy rzemieślnicy, którym w czasie niemieckiej okupacji skonfiskowano wyposażenie zakładów i warsztatów, przeważnie kontaktowali się z właściwymi instytucjami (z Tymczasowym Zarządem Państwowym czy też Rejonowym Urzędem Likwidacyjnym).

125 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 169.

126 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 127, 133, 141, 157–163. Podobnie potraktowano sprawę mieszkańca Brzeszcz, który w maju 1946 roku próbował uzyskać zwrot kosztów leczenia w klinice okulistycznej w Krakowie. 27 stycznia 1945 roku stracił jedno oko w „czasie działań wojennych”. Otrzymał odpowiedź, że w sprawie kosztów leczenia należało zwrócić się do zarządu gminnego lub do właściwego wydziału opieki społecznej Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 87–89).

127 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 533, s. 79.

W tym przypadku mamy raczej do czynienia ze zdesperowanym rzemieślnikiem, który straciwszy dorobek swojego życia, nie był w stanie wyegzekwować jego zwrotu pomimo zakończenia okupacji i działań wojennych. Zwraçał się do właściwych instytucji, ale nie uzyskawszy zadowalającego dla siebie rezultatu, zdecydował się w ostatnim kroku na próbę załatwienia sprawy w Referacie Szkód Wojennych bialskiego starostwa. Zapewne sama nazwa tej agendy wydawała się właściwa dla tego typu problemów¹²⁸.

Natomiast wcześniej zaprezentowane przykłady z gminy Bystra-Wilkowice świadczą o bezpośrednich oczekiwaniach ludności względem państwa. Oczekiwania te sprowadzały się do słuszných skądinąd postulatów zadośćuczynienia strat, które poniesiono z winy niemieckiego okupanta lub wojska. Oczekiwano, że koszty leczenia, wygenerowane przez urazy powstałe w wyniku działań wojennych, a nie spowodowanych przez polską ludność, zostaną zaspokojone na drodze odszkodowań, które koniec końców zostałyby pokryte przez niemieckie państwo. Oczekiwano również, że roszczenia te zostaną zaspokojone w szybkim tempie. W tym kontekście znamienne są słowa zapisane w sierpniu 1946 roku w ankiecie dotyczącej przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w miejscowości Przecieszyn (gmina Brzeszcze): „Wszystkie szkody i nadużycia były już podawane do Urzędu Gminnego w Brzeszczach

128 Na marginesie omawianego przypadku mieszkańca Kęt warto przytoczyć sprawę jednego z mieszkańców Bielska. Skierował on pismo do władz centralnych w Warszawie, które ostatecznie trafiło do Referatu Szkód Wojennych Starostwa Powiatowego w Bielsku. Prosił on o pomoc w ustaleniu prawdopodobnego miejsca przechowywania mebli („salonik turecki, orzech inkrustowany perłową masą” w stylu marokańskim). Salonik ten został kupiony w latach 20. XX wieku od córki byłego ministra wojny w państwie austro-węgierskim – Moritza Auffenberga von Komarów. Co ciekawe, podanie zawierało nie tylko opis mebli, lecz także rysunki sporządzone przez wnioskodawcę z pamięci. Meble zostały skonfiskowane, kiedy ich właściciel został aresztowany. Po zakończeniu wojny nie udało się ustalić, co się stało z salonikiem (Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Bielsku, sygn. 291, s. 31–32).

21 kwietnia 1945 roku i 20 sierpnia 1945 roku i pomimo tych podań jeszcze dotąd ani jeden z poszkodowanych wynagrodzony nie został!”¹²⁹.

ZAKOŃCZENIE

Opisane powyżej działanie Referatu Szkód Wojennych Starostwa Powiatowego w Białej Krakowskiej stanowiło jeden z wielu aspektów działalności tego urzędu jako takiego. Ogrom zadań, przed którymi stanęła Polska po zakończeniu wojny, był nie lada wyzwaniem. Zadania te były realizowane w terenie m.in. przez władze powiatowe. Pomimo oczekiwań, aby akcja rejestracji szkód wojennych została przeprowadzona szybko – nie było takiej możliwości. Nawet po ukonstytuowaniu się odpowiednich urzędów i okrzepnięciu ich działalności, do głosu doszły problemy kadrowe i techniczne, związane np. z wyposażeniem biurowym. Te niedobory powodowały dalsze opóźnienia w zakończeniu rejestracji.

Ostatecznie zakrojona na szeroką skalę akcja została sfinalizowana – na terenie powiatu bialskiego stało się to w 1946 roku. Trzeba mieć to na uwadze w kontekście wspomnianych trudnych lat powojennej egzystencji. Obecnie jej wyniki można konfrontować z późniejszymi szacunkami lub też własnymi badaniami naukowymi.

Tematem, który nie został poruszony w niniejszym tekście, jest kwestia kosztów akcji rejestracyjnej i rozliczeń pomiędzy poszczególnymi urzędami i instytucjami. A były to koszty znaczące. Dość powiedzieć, że za okres od września do listopada 1945 roku preliminowano na ten cel w województwie krakowskim ponad 1 100 000 zł¹³⁰. Podobnie ciekawie przedstawiają się również kwestie technicznego wykonania akcji – przede wszystkim zaopatrzenia w druki rejestracyjne, których ilości w ramach jednego powiatu były liczone w dziesiątkach tysięcy. A należy

129 Archiwum Narodowe w Krakowie, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 384, s. 157.

130 Archiwum Narodowe w Krakowie, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 367, s. 53.

zaznaczyć, że władze powiatowe musiały zapłacić za druki władzom wojewódzkim. Zagadnienia te można rozwijać w dalszych badaniach na temat rejestracji strat wojennych.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Narodowe w Krakowie

Urząd Wojewódzki Krakowski, Ankiety dotyczące przebiegu działań wojennych i okupacji niemieckiej. Powiat bialski.

Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej

Akta gminy Bestwina.

Akta gminy Brzeszcze.

Akta gminy Bystra Wilkowice.

Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej.

Starostwo Powiatowe w Bielsku.

Starostwo Powiatowe w Wadowicach.

Starostwo Powiatowe w Żywcu.

Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Białej Krakowskiej.

Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Kętach.

Zbiór materiałów ulotnych Archiwum Państwowego w Katowicach Oddziału w Bielsku-Białej.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Dziennik Ustaw z 1944 roku, nr 1, poz. 1.

Dziennik Ustaw z 1944 roku, nr 66, poz. 30.

Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945, Warszawa 1947.

OPRACOWANIA

Eberhardt A., Gniazdowski M., Jaskułowski T., Krzysztofowicz M., *Szkody wyrządzone Polsce podczas II wojny światowej przez agresora niemieckiego. Historia dociekań i szacunków*, [w:] *Problem reparacji*,

odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004,
t. 1: *Studia*, red. Witold M. Góralski, Warszawa 2004.

Stolarczyk M., *Reparacje wojenne dla Polski od Niemiec w latach 1945–2020*,
„Krakowskie Studia Międzynarodowe” 17 (2020), nr 2.

ANEKS 1.

ANKIETA DOTYCZĄCA PRZEBIEGU DZIAŁAŃ
WOJENNYCH ORAZ OKUPACJI NIEMIECKIEJ
SPORZĄDZONA W STAROSTWIE POWIATOWYM
W BIAŁEJ KRAKOWSKIEJ I DOTYCZĄCA POWIATU
BIALSKIEGO, SPORZĄDZONA WE WRZEŚNIU
1946 ROKU (ŹRÓDŁO: ARCHIWUM PAŃSTWOWE
W KATOWICACH, ODDZIAŁ W BIELSKU-BIAŁEJ,
STAROSTWO POWIATOWE W BIAŁEJ KRAKOWSKIEJ,
SYGN. 603, S. 77–87)

Województwo: krakowskie

Powiat: Biała

ANKIETA DOTYCZĄCA PRZEBIEGU DZIAŁAŃ
WOJENNYCH ORAZ OKUPACJI NIEMIECKIEJ

Przebieg działań wojennych na terenie powiatu

Przebieg kampanii wojennej w roku 1939 nie wyrządził poważniejszych szkód w powiecie. Przygotowane do „błyskawicznej” wojny zmotoryzowane dywizje niemieckie silnym natarciem z dwu stron wyparły z pasa granicznego słabe oddziały naszych wojsk, cofających się w kierunku wschodnim za rzekę Sołę.

Wytworzona panika wojny zmasowała na głównym trakcie dróg uciekającą na wschód z większym lub mniejszym dobytkiem ludność cywilną. W okolicy Kęt lotnictwo niem. bombardowało w barbarzyński sposób bezbronnych uciekinierów, przy czym ostrzeliwując zniżonym

lotem koszącym z karabinów maszynowych, zabito kilkanaście osób, a kilkadziesiąt raniono. Skutkiem bombardowania uległo również kilka budynków zburzeniu, względnie spaleniu. W Białej zaś ludność cywilna niemiecka ostrzeliwała w kilku miejscach opuszczające miasto polskie oddziały wojskowe.

Znaczne zniszczenie obiektów terenu powstało przez działania wojenne w roku 1944–1945. Działalność artylerii i lotnictwa Armii Czerwonej była intensywna, cofające się zaś oddziały niemieckie niszczyły złośliwie wszystko za sobą, wysadzając obiekty, mosty kolejowe, drogowe itp. Od pocisków armatnich i bomb lotniczych poważnemu zniszczeniu uległo miasto Biała i okolica, gdzie zostało zburzonych kilka fabryk i większych budynków w śródmieściu. W okolicach podmiejskich: Lipniku, Straconce, Leszczynach, Komorowicach i Mikuszowicach zostało spalonych i zburzonych około 300 zabudowań gospodarskich. Na terenie gminy Bystra-Wilkowice spalonych budynków 40, uszkodzonych około 50. W miejscowościach tych powstały największe szkody, gdyż walki toczyły się tutaj przez 6 tygodni. W innych miejscowościach powiatu powstały znacznie mniejsze szkody.

Na terenie Beskidów zachodnich działały oddziały partyzanckie. W odwecie za ich działalność wojska niemieckie spaliły około 100 zabudowań gospodarskich w okolicach Szczyrku, Buczkowic i Rybarzowic.

Bombardowanie lotnicze wojsk sprzymierzonych miało miejsce jedynie w Oświęcimiu. Obiektem bombardowania były Zakłady Syntetyczne we Dworach. Wskutek dość częstych nalotów w roku 1944 ucierpiały częściowo miasto Oświęcim i okoliczne wioski, jak Dwory, Monowice, Poręba Wielka i Stare Stawy, w których to miejscowościach kilkanaście budynków zostało całkowicie zburzonych oraz kilkadziesiąt uszkodzonych, zaś wiele osób poniosło śmierć. Na stacji kolejowej w Oświęcimiu w jednym tylko schronie znalazło śmierć 16 pracowników kolejowych obywateli polskich.

Skutki działań wojennych w odniesieniu do terenu

Niemcy widząc swą klęskę w końcowej fazie wojny przygotowywali wszelkie umocnienia i gniazda oporu, żłobiąc teren powiatu rowami

strzeleckimi i przeciwczołgowymi, zakładając miny w terenie. W Białej Krak. m.in. zaminowano ulice 10 Lutego, 11 Listopada, Lipnicką i Żywiecką. Miasto Kęty i miasto Biała opasano rowami strzeleckimi i rowami przeciwczołgowymi. Grunta uprawne wskutek rabunkowej gospodarki kolonistów niemieckich zamieniono na nieużytki na dłuższy okres czasu. Lasy państwowe, samorządowe i prywatne w okolicach Białej, Międzybrodzia, Kęt, Bystrej i Szczyrku wyrąbano w 50%, wywożąc materiał do Rzeszy.

Szczegółnej dewastacji terenu uległo miasto Oświęcim i okolica, gdzie zburzono około 1600 zabudowań gospodarskich i podmiejskich domów, zamieniono około 1000 ha gruntów na poligony, zniesiono wiele wsi zabierając grunta pod obóz koncentracyjny. Dewastacji w szczególności uległy następujące wioski: Brzezinka, Pławy, Harmęże w 95%, Babice, Broszkowice i Rajsko w 40 %. W dalszych wioskach jak: Dworach, Monowicach, Włosienicy i Porębie Wielkiej zburzono zabudowań gospodarskich i zabrano grunta pod zakłady I. G. (Zakłady Syntetyczne) w 50%.

W promieniu 7–10 km. od tych zakładów opasano teren stoiskami balonów zaporowych i rozlokowano beczki ze sztuczną mgłą, wskutek czego teren został w dużej mierze zniszczony, zaś z powodu zadymiania powstały szkody w inwentarzu, w sadach i polach uprawnych, które do dziś leżą odłogiem.

Skutki zarządzeń władz okupacyjnych (terror)

W STOSUNKU DO LUDZI

W czasie okupacji odbywały się masowe aresztowania, które objęły sfery nauczycielstwa, wolnych zawodów, wyższych urzędników administracyjnych, działaczy społecznych oraz częściowo duchowieństwo. Osoby te wywożono do obozów koncentracyjnych.

W roku 1941 nastąpiło masowe wysiedlanie Polaków do tzw. Guberni. Wysiedlonym pozwolono tylko zabrać trochę odzieży i bielizny, zaś reszta majątku uległa konfiskacie.

Przez wprowadzenie przymusu pracy, wszystkich niezdolnych do pracy, jak również starców wywożono do obozów koncentracyjnych. Na zdolnych, a uchylających się od pracy urządzono często łapanki.

Żydów wywieziono wszystkich do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, a majątek ich skonfiskowano.

W roku 1942 rozpoczęła się akcja wysiedlania Polaków z gospodarstw wiejskich, na których to majątkach osadzano kolonistów niemieckich. Wysiedleńców polskich wywożono na roboty przymusowe w głąb Rzeszy, zaś częściowo przydzielano do pracy w gospodarstwach zajętych przez osadników niemieckich, gdzie zmuszani byli do ciężkich robót rolnych za minimalnym wynagrodzeniem bez jakiegokolwiek pożywienia.

W miastach Polaków przesiedlano na peryferie do gorszych mieszkań, tworząc w śródmieściu dzielnice niemieckie.

Stosowano zasady odpowiedzialności zbiorowej, np.:

Za zamordowanie jednego SS-mana przez jeńców w okolicy Oświęcimiu w sierpniu 1943 roku zabrano 20 zakładników spośród obywateli miasta Oświęcimia, których rozstrzelano.

Za jednego Niemca zastrzelonego przez oddziały partyzanckie w Bystrzej w roku 1944 powieszono publicznie 5 Polaków.

Dnia 5 września 1943 za rzekome poturbowanie gajowego, aresztowano 10 zakładników, których wywieziono do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu.

W roku 1944 urządzono w Kętach fikcyjny napad na niemieckiego burmistrza, by uzyskać w ten sposób podstawę do masowego aresztowania i likwidacji wszystkich podejrzanych o wolnościowy ruch oporu.

W STOSUNKU DO KULTURY I OŚWIATY POLSKIEJ

Z chwilą, w której okupant objął władzę i urzędy na tym terenie, wszystkie stowarzyszenia kulturalne, oświatowe i społeczne zlikwidowano, majątek skonfiskowano. Biblioteki palono lub użyto na makulaturę.

Wszystkie szkoły polskie zostały zamknięte i zabroniono nauczania w języku polskim, tak, że młodzież mogła się tylko kształcić tajnie. Skonfiskowano wszelkie przybory szkolne i pomoce naukowe.

Zniszczono wszelkie zabytki i pomniki, a także figury świętych i przydrożne kapliczki.

Stosowano również ograniczenie w spełnianiu kultu religijnego przez redukcję nabożeństw lub przez wyznaczanie jednej mszy dla Polaków czy też przez przeznaczenie kościoła wyłącznie dla Niemców.

Z kościołów pozabierano wszystkie dzwony i chorągwie. W Kętach zlikwidowano 2 klasztory, zaś zakonników przesiedlono na teren tzw. Guberni.

Pousuwano wszystkie napisy polskie nie pomijając kościołów i dokonano zmiany nazw miast i ulic.

W STOSUNKU DO DÓBR MATERIALNYCH

Wszelkie nieruchomości stanowiące własność Polaków zostały wywłaszczone.

W miejscowościach, w których osadzano kolonistów niemieckich pola uprawne zostały częściowo komasowane. Koloniści ci prowadzili gospodarkę niszczycielską, gdyż otrzymując gospodarstwo składające się z kilku zabudowań, zbyteczne dla nich stare budynki mieszkalne, stodoły i zabudowania gospodarcze burzyli, przeznaczając materiał na opał. W innych wypadkach budynki niewykończone rozbierano i używano na inny cel. Zabierano Polakom bezprawnie inwentarz żywy i ruchomości.

Ruchomości po wysiedlonych przydzielano Niemcom, część sprzedano, zaś resztę wywieziono w głąb Rzeczy.

W Oświęcimiu zburzono kilkanaście starszych budynków przeznaczając drzewo na opał, zaś pewną część budynków usunięto w związku z budową nowej szosy. Ponadto zburzono około 100 budynków, które znajdowały się na przedpolu obozu koncentracyjnego.

W odwecie za działalność oddziałów partyzanckich na terenie Beskidów zachodnich, wojska niemieckie spaliły około 100 zabudowań gospodarskich w okolicach Szczyrku, Buczkowic i Rybarzowic.

Lokalne zarządzenia władz okupacyjnych w celu sterroryzowania ludności i poniżenia godności narodowej

Na terenie tutejszego powiatu, który Niemcy przyłączyli do Rzeszy, wydano szereg zarządzeń, celem poniżenia godności narodowej jak:

W pierwszych dniach 1940 roku dla żydów zarządzono przymus noszenia opasek białych lub gwiazdy siońskiej [sic!] na piersiach.

Przez cały czas okupacji były wprowadzone godziny policyjne.

Dla ludności polskiej zabroniono wstępu do wszystkich restauracji, lokali gastronomicznych, kin i teatrów. Do wszystkich innych sklepów, nie wyłączając spożywczych, wstęp był dozwolony tylko w godzinach wyznaczonych. We wszystkich tych lokalach, urzędach i miejscach publicznych obowiązywał język niemiecki, co sprawiało tutaj ludności wiele kłopotu.

Na ulicach musiano ustępować Niemcom z chodników. W Oświęcimiu na pewien okres czasu ograniczono ruch pieszy na niektórych ulicach.

W pociągach pasażerskich przeznaczone były osobne wagony dla Polaków, których ilość była nieproporcjonalnie mała, gdy tymczasem wagony przeznaczone dla Niemców świeciły prawie pustkami.

Kiedy nadszedł okres, w którym Niemcy nakłaniali Polaków do podpisywania tzw. Volkslisty, uchylającym się Polakom, którzy prowadzili przedsiębiorstwa – zlikwidowano je. Od tej chwili rozpoczęły się systematyczne aresztowania przez Gestapo, gdzie aresztowanych bito do nieprzytomności, wybijano zęby, łamano żebra i osadzano do ciemnych i wilgotnych bunkrów bez pożywienia.

Pozostałą ludność w miastach i okolicy, nie wyłączając nawet kobiet ciężarnych, zabierano do kopania rowów i robót drogowych.

Przykładem poniżenia godności narodowej są następujące fakty:

Policja niemiecka będąc w stanie nietrzeźwym aresztowała bezpodstawnie 2 księży w Oświęcimiu. Prowadząc ich przez miasto drwiła i śmiejąc się z nich nazywała ich „czarnymi katami”.

Po niedługim czasie wszystkich księży parafialnych, jak również księży z Zakładu X. X. Salezjan w Oświęcimiu zabrano do ciężkich robót przy budowie dróg.

Rozmieszenia w powiecie

WIĘZIEŃ POLITYCZNYCH:

[brak wpisu]

OBOZÓW KONCENTRACYJNYCH:

Na terenie gminy Oświęcim, w gromadzie Brzezinka z wiosną 1940 roku założono obóz koncentracyjny, który trwał do chwili wejścia wojsko

radzieckich. Przez obóz ten przewinęło się przypuszczalnie ponad 10 milionów osób.

Przypuszczalna ilość ofiar do 8 milionów osób.

OBOZÓW PRACY PRZYMUSOWEJ:

[brak wpisu]

GROBÓW MASOWYCH:

Przy obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu jest kilka grobów masowych, lecz ilość ofiar w nich niezbadana.

Ofiary przeważnie były palone w krematoriach lub na otwartych stosach.

Działalność Volksdeutschów:

Działalność ich polegała na:

- współpracy z okupantem i dopomaganiu w rozbijaniu narodowej grupy społecznej przez werbowanie w szeregi Volksdeutschów nowych zbłąkanych Polaków,
- osłabianiu polskości i wzmacnianiu niemieczyny przez gorliwe stosowanie się do obowiązków i praw Volksdeutschów w życiu codziennym,
- wstępowanie do różnych organizacyj niemieckich jak N. S. D. A. P., S. A., S. S. itp. oraz oddawanie młodzieży do H. J. i B. D. M., skutkiem czego dzieci te zatraciły zupełnie charakter narodowy,
- odseparowanie się od społeczeństwa polskiego i uczęszczanie na zebrania i nabożeństwa niemieckie. Na zebraniach tych domagali się zupełnego wysiedlania Polaków,
- przyjmowaniu funkcji jako konfidentów, których działalność dała się we znaki tuł. ludności polskiej. Przy ich pomocy władze niemieckie dokonywały aresztowań,
- nieludzkim obchodzeniu się z aresztowanymi lub podejrzanymi osobami, wyrażającym się w katowaniu swych ofiar, wybijaniu zębów, łamaniu żeber, odbijaniu nerek itp.,
- współudziale przy wykrywaniu przez Niemców ukrywających się Polaków oraz braniu udziału w masowych łapankach ulicznych i wysiedlaniu,

- przymusowym wyprowadzaniu Polaków z domów na otwarte miejsca publiczne i trzymanie ich godzinami z podniesionymi rękami do góry, lub bez nakrycia głowy w porze zimowej,
- wstępowanie w szeregi wojska niemieckiego, w którym dali się poznać ludności polskiej jako najwięksi oprawcy,
- używaniu tylko języka niemieckiego, pozdrawianiu hitlerowskim, wyśmiewaniu Polaków i imponowaniu swą przynależnością do narodu niemieckiego.

Nadto w mieście Białej w Sali pod Orłem odbyło się uroczyste przyrzeczenie Volksdeutschów, którego odpis dołącza się.

Inne:

W punkcie tym warto zaznaczyć o tym, co się działo z więźniami obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, którzy zatrudnieni byli przy ciężkich pracach drogowych, polnych lub w I. G. (P. Z. P. S. w Dworach).

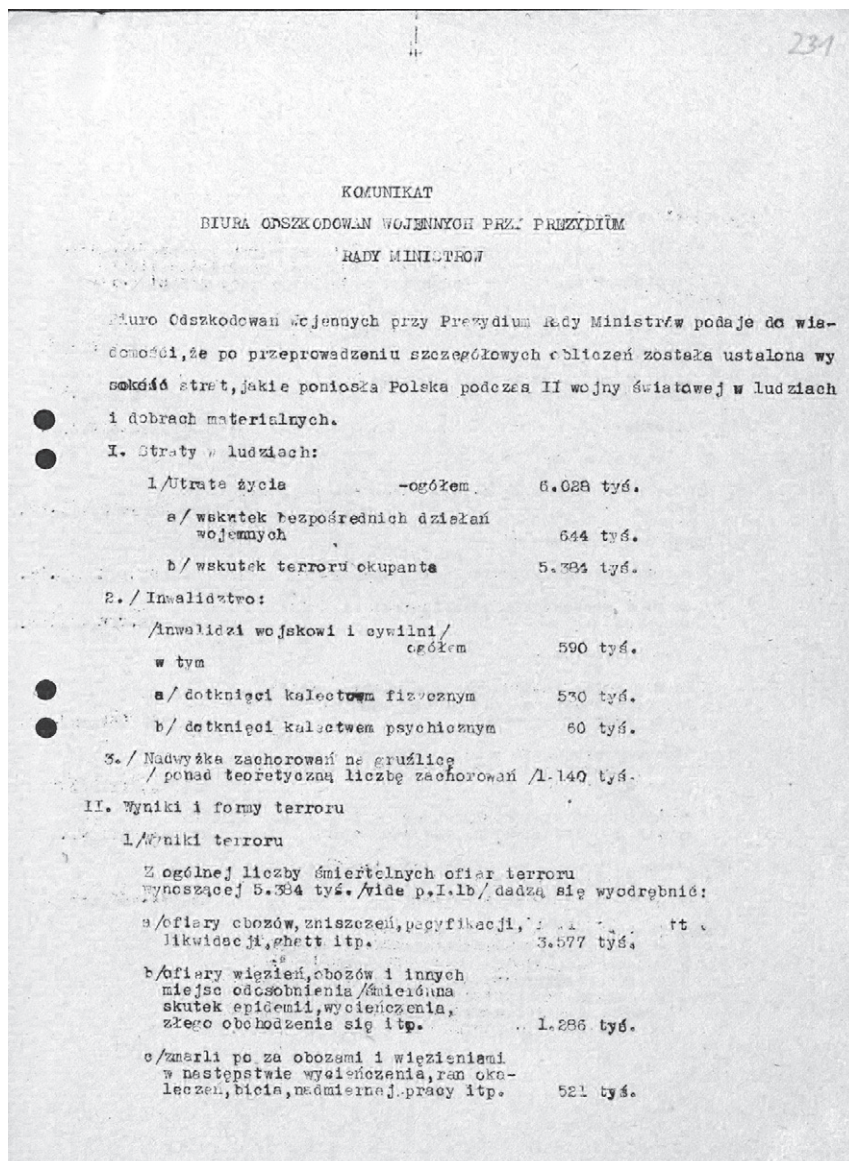
Więźniowie ci byli tak wycieńczeni, że z robót tych odwożono po kilkanaście trupów dziennie, zaś więźni którzy niepodołali w pracy bito w nieludzki sposób drągami, kolbami, szczuto psami lub szczelano [sic!] na miejscu bez zdania racji. Robiono to wszystko, do czego byli zdolni barbarzyńcy niemieccy.

Na terenie gromady Brzezinka palono masowo zwłoki na otwartych stosach tak, że noszący się dym z ciał ludzkich zatruwał w okolicach powietrze. Do palenia zwłok zwożono z okolicznych lasów jodły i świerki, przekładając nimi ciała i polewając smołą.

Mieszkańcy gromady Wilczkowice zmuszeni do pracy na terenie obozu byli świadkami, jak w ostatnich dwóch [sic!] latach okupanci znęcali się nad więźniami. Np. w miesiącu marcu przy zamrażającej wodzie zmuszano więźniów do rozbierania się i kompania w otwartych basenach. Świadek ten dalej zeznaje, że kiedy zabrał ze sobą paszę dla koni (siecza z owsem) jeńcy będąc głodni rozdrapali ją i jedli. Z chwilą, gdy zostali spostrzeżeni, za przewinienie to zostali bici drągiem po głowie i tak pobitych i omdlałych wrzucono na wóz w pozycji leżącej (jeden na drugim) i odwieziono w głąb obozu.

Górnicy kopalni Brzeszcze (mieszkańcy Wilczkowic) zeznali, że wiedzieli, jak jeńcy z obozu Oświęcimskiego, zatrudnieni w kopalni, za różne

drobne przewinienia byli bici w okrutny sposób przez swych dozorców (kapów). Bito ich drągami, żelaznymi, lub pałkami gumowymi, a nawet młotem żelaznym. W innym wypadku, gdy jeńcy wyjeżdżali z podziemia kopalni, wychodząc z klatki szybowej, na widok SS-manów (dozorców) każdy zmuszony był zdjąć nakrycie z głowy, zaś SS-mani ustawieni w dwu szereg przepuszczali środkiem jeńców bijąc ich bez zdania racji po głowach gumowymi pałkami, kolbami i żelazami.

Ilustracja 1. Pierwsza strona komunikatu Biura Odszkodowań Wojennych dotyczącego posumowania rejestracji szkód wojennych (źródło: AP Bielsko-Biała, StB, sygn. 533, s. 231).

Starostwo Powiatowe w Białej		7
Rozliczenie.		
Starostwo otrzymało z Urzędu Wojewódzkiego kwestionariuszy dla rejestracji szkód wojennych.....		12.000 sztuk
Wydane poszkodowanym za opłatę.....		5.592 nt.
Wydane bezpłatnie ^{przed objawieniem zarządku pobierania opłat} na podstawie.....		7.368
Przewadzonego wykazu. (wznowa od opłat).....		29
Zniszczone formularzy.....		20
Razem.....		9.764
Należność za opłacone kwestionariusze wynosi:.....		10.794 - st.
w Urzędzie Skarbowym w Białej		
złożone dnia 11. 8.	1945 r. kwotę	1000 - st.
złożone dnia 22. 8.	1945 r. kwotę	800 -
złożone dnia 2. 9.	1945 r. kwotę	2180 -
złożone dnia 6. 9.	1945 r. kwotę	168 -
złożone dnia 6. 9.	1945 r. kwotę	1804 -
złożone dnia 26. 9.	1945 r. kwotę	642 -
złożone dnia 29. 9.	1945 r. kwotę	1746 -
złożone dnia 6. 10.	1945 r. kwotę	2385 -
złożone dnia 14. 10.	1945 r. kwotę	634 -
złożone dnia 25. 1.	1946 r. kwotę	488 -
złożone dnia 27. 2.	1946 r. kwotę	154 -
złożone dnia 19. 10.	1946 r. kwotę	208 -
złożone dnia 21. 10.	1946 r. kwotę	223 -
złożone dnia 29. 10.	1946 r. kwotę	484 -
Razem:		10.794 -
Pozostaje do wyrównania kwota zł.		
Za rejestrację szkód na war. opiewało i poruczyło wydać		
(1.750 nt. kwestionariuszy i formularzy P. i P. ponies. w rozliczeniu)		

Ilustracja 2. Rozliczenie druków kwestionariuszy szkód wojennych, pobranych przez Starostwo Powiatowe w Białej Krakowie w 1945 i 1946 roku (źródło: AP Bielsko-Biała, StB, sygn. 602, s. 7).

附. 4

163

WOJEWODA KRAKOWSKI

OBWIESZCZENIE

o rejestracji szkód wojennych

Dekretem Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 27. września 1944 r. (Dz. U. R. P. Nr. 7, poz. 30) powołano do życia Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów. Do zakresu działania tego Biura należy ustalenie i oszacowanie szkód wojennych, poniesionych przez państwo, samorządy, osoby fizyczne i prawne w dziedzinie dóbr materialnych i kulturalnych wskutek obecnej wojny i barbarzyńskich zbrodni niemiecko-faszystowskich.

Dla akcji w zakresie ustalania i oszacowania szkód wojennych, materialnych i niematerialnych na terenie Województwa Krakowskiego, utworzone zostały: Inspektorat Szkód Wojennych w Urzędzie Wojewódzkim Krakowskim oraz Referaty Szkód Wojennych w każdym Starostwie, jakoteż przy każdej Gminnej (Miejskiej) Radzie Narodowej.

Szkody wojenne poniesione przez Skarb Państwa, będą ustalone w ramach tego Ministerstwa, które sprawuje zarząd odnośnego przedmiotu majątkowego.

Szkody wojenne poniesione przez samorządy, ustalone będą przez Radę Narodową, sprawującą zarząd danego przedmiotu majątkowego.

Szkody wojenne dotyczące przemysłu fabrycznego, będą ustalone i oszacowane przez specjalnie wyznaczone organy Ministerstwa Przemysłu.

Szkody wojenne w nieruchomościach poniesione przez osoby fizyczne i prawne, obejmujące w miastach również urządzenia wewnętrzne budynków, a w wiejskich gospodarstwach rolnych inwentarz żywy i martwy, ustalać i szacować będzie Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych przez swoje oddziały terenowe i swych inspektorów oraz likwidatorów.

Szkody wojenne w ruchomościach i warsztatach pracy, które należały do osób fizycznych lub prawnych oraz szkody niematerialne t. j. w życiu lub zdrowiu ludzkim, szkody moralne i t. p., badać i ustalać będą Gminne względnie Miejskie Rady Narodowe, właściwe dla miejsca położenia nieruchomości względnie warsztatu pracy lub miejsca pobytu poszkodowanego.

Rejestracja szkód wojennych odbywać się będzie przez Komisarzy spisowych na podstawie specjalnego kwestionariusza (t. j. wniosku o ustalenie i odszkodowanie wojenne) gromadami a w miastach ulicami.

Zwracam się z apelem do wszystkich Gminnych i Miejskich Rad Narodowych jako czynnika obywatelskiego i społecznego o ofiarą współpracę z czynnikami urzędowymi w akcji rejestracji i ustalenia szkód wojennych.

Rozpoczęcie akcji rejestracyjnej szkód wojennych, jakoteż szczegóły, dotyczące tej akcji, zostaną podane przez właściwe władze terenowe do publicznej wiadomości w drodze odrębnych obwieszczeń a w gminach wiejskich i gromadach w sposób w danej miejscowości dla ogłoszeń przyjęty.

Prace spisowe winny być przeprowadzone do dnia 1. maja 1945 r.

Kraków, dnia 15. marca 1945 r.

Wojewoda:

(—) *Mgr. Adam Ostrowski*

307 Anazyj Kraków. M-00817

Ilustracja 4. Obwieszczenie Wojewody Krakowskiego o rejestracji szkód wojennych z marca 1945 roku (źródło: AP Bielsko-Biała, zespół nr 13/490, sygn. 1/1484).